

Samarbeid rundt rehabilitering under soning

Strukturenes og samarbeidsrelasjonenes
betydning for innsattes rehabilitering og
tilbakeføring til det sivile liv

Kristin Viggen, Anne Juberg, Geir Hyrve,
Christin Tønseth, Kirsti Gjeitnes

Sluttrapport fra et pilotprosjekt gjennomført i samarbeid mellom
Verdal, Leira og Trondheim fengsel, NAV, videregående skole,
Trondheim kommune avd. helse og Institutt for sosialt arbeid og
Institutt for pedagogikk og livslang læring ved NTNU.

Februar 2020 – Desember 2021

ISSN: 2535-325X

Samarbeid rundt rehabilitering under soning Strukturenes og samarbeidsrelasjonenes betydning for innsattes rehabilitering og tilbakeføring til det sivile liv

Kristin Viggen, Anne Juberg, Geir Hyrve, Christin Tønseth, Kirsti Gjeitnes

Rapportserie for sosialt arbeid, rapport nr. 9
ISSN 2535-325X

Layout & trykk NTNU Grafisk Senter

Sluttrapport fra et pilotprosjekt gjennomført i samarbeid mellom
Verdal, Leira og Trondheim fengsel, NAV, videregående skole,
Trondheim kommune avd. helse og Institutt for sosialt arbeid og
Institutt for pedagogikk og livslang læring ved NTNU.

Februar 2020 – Desember 2021

SAMARBEID RUNDT REHABILITERING UNDER SONING

Innhold

Kapittel 1 Innledning	3
Prosjektdeltakere	4
De tre fengslene i prosjektet	4
Gjennomføring av prosjektet	5
Rapportens innhold	5
Kapittel 2 Sentrale rehabiliteringsbegrep i dagens kriminalomsorg	8
Noen utfordringer for re-kvalifiseringsperspektivet i den aktuelle historiske situasjonen	11
Litteratur	12
Kapittel 3 Evaluering av det organisatoriske samspillet knyttet til rehabilitering av innsatte i fengsel – et organisasjons-perspektiv	14
Innledning	14
Fengslets formål og rehabiliteringsideologi og aktuelle modeller for gjennomføring	15
Noen fellestrekk ved innsatte i norske fengsler	16
Kartleggings- og planleggingsverktøy	16
Organisasjonsperspektivet	17
Utfordringer i grenseflatene	17
Forståelsen av fengslet som en hybrid organisasjon	18
Eksisterende rehabiliteringstiltak i studiens kontekst	19
Metodisk tilnærming	19
Hvordan fungerer det intraorganisatoriske samarbeidet i fengselsavdelingene Nermarka, Verdal og Leira?	20
Forutsigbart samarbeid	20
Helhetlig tjenestetilbud	20
Kartleggingsverktøyet BRIK	21
Nye tjenestetilbud i fengslet	23
Avsluttende diskusjon og konklusjon	23
Litteratur	25
Kapittel 4 Læring i fengselets hverdagsliv	27
Innledning	27
Forskning	27
Teori	29
Illeris' tredimensjonale læringsmodell	29
Transformativ læringsteori	29
Stillasbygging	30
Datainnsamling	31

Resultater	31
Læringskontekster/hverdagsaktiviteter	31
Å «lande»	33
Tillit, ansvar, respekt og åpenhet	34
Nye tankemønstre	35
Helhetlig og individuelt perspektiv	36
Mulighetsrom i et lukket samfunn	37
Drøfting og konklusjon	38
Referanser	39
Kapittel 5 Tema for videre forskning	42
Utfordringer belyst i rapportens delkapitler	42
Utfordringer knyttet til rehabiliteringsperspektivet	42
Utfordringer knyttet til de organisatoriske rammene for rehabiliteringsprosesser	42
Læringsaktiviteter og prosesser under soning	43
Noen forslag til videre forskning omkring skisserte utfordringer	43
Konkretisering av tema for videre forskning	44
Kontekstuelle betingede tema	44
Tverrprofesjonelt betingede tema	44
Individuelle betingede tema	44
Innsattes involvering og deltakelse i planlegging av rehabiliteringsløp	45
Strategier og støttemekanismer/tiltak under soning	45
Forskningsmetoder	45
Konklusjon	45

1 | Innledning

Dette er en sluttrapport for forprosjektet «Broen mellom fengsel og kommune – strukturens og samarbeidsrelasjonenes betydning for innsattes rehabilitering og tilbakeføring til det sivile liv».

Prosjektet er et samarbeidsprosjekt mellom Trondheim og Verdal fengsel, NAV, fylkeskommunen, Trondheim kommune avd. helse og NTNU. Prosjektet er finansiert av Regionalt forskningsfond Trøndelag og NTNU, og prosjektperioden startet februar 2020. Planen var å gjennomføre prosjektet over en ettårsperiode, men på grunn av nedstengning av samfunnet og fengslene og andre omstendigheter som skyldtes Covid 19, ble prosjektperioden forlenget til desember 2021. Dette har vært et forprosjekt med plan om å utvikle et aksjonsforskningsprosjekt sammen med samarbeidspartnerne.

Institutt for sosialt arbeid (ISA) hadde tidligere gjennomført evalueringsprosjektet Reflekterende samtaler i fengsel i Trondheim fengsel, Nermarka, for å undersøke hvordan innsatte opplevde betydningen av reflekterende samtaler som en del av den rehabiliterende innsatsen under straffegjennomføringen. En av konklusjonene derfra var at selvrefleksjoner, erkjennelser og planer for endring av livsførsel ikke ble bragt videre i organisasjonen eller fulgte de innsatte med ut i oppfølgingsarbeidet ute i kommunene (Viggen og Landrø, 2017, Viggen, 2018). Et spørsmål vi stod igjen med var om samarbeidsrelasjonene mellom hjelperne kunne utvikles.

En annen inspirasjonskilde til etablering av prosjektet var en henvendelse fra Per Steinar Sneeggen som hadde vært leder ved skoleavdelingen i Trondheim fengsel, avdeling Nermarka gjennom mange år. Han tok kontakt med NTNU, ISA, for å spørre om det gikk an å undersøke om det arbeidet han hadde lagt ned ved skoleavdelingen gjennom 40 år hadde hatt noen betydning for de innsattes videre utvikling i livet. Gjennom dialogen som fulgte av dette initiativet bestemte vi oss for å se på samarbeidsrelasjoner omkring rehabilitering og tilbakeføring i sammenheng med opplæringsaspektet.

Mange som har gjennomført soning har behov for hjelp og støtte etter straffegjennomføringen for å mestre overgangene til det sivile liv. Det kan dreie seg om omfattende og komplekse problemer som har preget store deler av livsløpet, eller spesifikke utfordringer knyttet til de kriminelle handlingene eller livet generelt.

I Norge har innsatte i fengsel de samme rettighetene til tjenester fra det offentlige som befolkningen ellers. Et av målene med et fengselsopphold slik det er beskrevet i St. meld. nr. 37 (2007-2008) «Straff som virker - mindre kriminalitet - tryggere samfunn» (Kriminalomsorgsmeldingen) er å begrense tilbakefallet til ny kriminalitet ved å sørge for at straffedømte etter endt soning blir tilbakeført til samfunnet gjennom arbeid og/eller opplæring innenfor det ordinære arbeidsmarkedet og utdannings-systemet. Det er ikke minst en målsetting at innsattes planer om arbeid og opplæring skal følges opp av det ordinære hjelpeapparatet etter endt soning. I fengslet er det representanter for ulike tjenester som skal bidra til rehabilitering av straffedømte. Videregående skoler, NAV og ulike helsetjenester utenfor fengselet kan være nødvendige samarbeidspartnerne for den innsatte i tillegg til de faggruppene som arbeider med rehabilitering innenfor fengselet. Alle som er involvert i arbeidet rundt de innsatte, vet ut fra det som har kommet fram i annen forskning at det beste i de aller fleste tilfellene vil være å få til et tverretattlig samarbeid. Behovene hos klientene er sammensatt, og en samordning av tjenester kan bidra til mer treffsikker hjelp for den enkelte. Gjennom samordning og samarbeid kan oppgaveløsningen i mange tilfeller også effektiviseres, både økonomisk og ellers.

Et av forslagene i St. meld. nr. 37 (2007-2008) er å gi de innsatte en «tilbakeføringsgaranti» for å sikre kontinuitet og en koordinert innsats for alle berørte over et lengre tidsrom: dette for å lykkes med rehabiliteringen tilbake til samfunnet for de innsatte. Tilbakeføringsgarantien omfatter tre sentrale aktører: den straffedømte selv, kriminalomsorgen og samarbeidende parter. Det er et kjent problem at samarbeidet «glipper» (Falck, 2015).

Hovedmålet med forprosjektet var å skaffe kunnskap om "glippsoner" for siden å kunne utvikle et aksjonsforskningsprosjekt i samarbeid med tjenesteutøverne og som var rettet mot intensjonene i de nevnte offentlige dokumentene.

Pilotprosjektet hadde tre delmål som også utgjør målsettingene for tre delprosjekter:

1. Utrede hvordan det organisatoriske samarbeidet rundt rehabilitering av innsatte foregår internt og eksternt.
2. Utrede hvilke perspektiver de ulike aktørene vektlegger i samarbeidet internt, og med eksterne aktører og med den innsatte.
3. Kartlegge hvordan det er mulig å innhente kunnskap om ulike kontekster for læring i fengselet med betydning for rehabiliteringsprosessen.

Prosjektet er meldt til Norsk senter for forskningsdata (NSD) og er godkjent av Kriminalomsorgen Nord.

Prosjektdeltakere

Forskergruppen består av vitenskapelig ansatte ved NTNU, nærmere bestemt fra Institutt for pedagogikk og livslang læring (IPL) og Institutt for sosialt arbeid (ISA). Fra IPL kommer professor Christin Tønseth og fra ISA kommer førsteamanuensis Geir Hyrve, universitetslektor Kirsti Gjeitnes, førsteamanuensis Anne Juberg og førstelektor Kristin Viggen. Sistnevnte har hatt funksjonen som prosjektleder. I tillegg har initiativtaker Per Sneeggen vært med som deltaker og konsulent for å bidra til forståelsen vår av fengsel som organisasjon og for å gi råd om hvordan vi kunne gå frem for å etablere et samarbeidsprosjekt med fengselsenheter i Trøndelag.

Siden ulike velferdstjenester skal tilbys de innsatte på lik linje med øvrige borgere tilbyr fengselet tjenester som dekkes av NAV (både kommunal og statlig del), helsetjeneste og prestetjeneste. Charlottenlund videregående skole tilbyr dessuten undervisning på flere nivåer

og innen flere avdelinger. (Ordningen vil forklares nærmere i kapittelet om organisering). Ved utarbeidelsen av planene for pilotprosjektet ble det tydelig for oss at samarbeidet mellom disse instansene er av betydning for de fleste innsatte rehabilitering. Derfor etablerte vi kontakt med erfarne representanter for de importerte tjenestene og inviterte dem til å bli med i en arbeidsgruppe. Disse representantene er per 16.12.21: Linda Høgås, NAV; Lars Bjønnes, NAV (fylkesnivået); Jomar Berre, Trondheim fengsel avd. Leira; Hans Petter Larsen, Trondheim fengsel avd. Nermarka; Mats Jupskås, Trondheim fengsel, avd. Nermarka; Christine Børstad, Verdal fengsel; Dag Rossvang, Charlottenlund videregående skole avd. Trondheim fengsel; Siv Anita Haukdal, Trøndelag friomsorgskontor og Kay Arne Skagseth, Trondheim kommune (helse).

Vi har hatt et tett samarbeid med arbeidsgruppa gjennom hele prosjektperioden. Det har vært opplevd som givende og interessant å intervju og samarbeide med dyktige, reflekterte fagfolk fra fengselskonteksten.

De tre fengslene i prosjektet

De tre fengslene er helt forskjellige institusjoner av ulik størrelse og med ulike innsatt - populasjoner, ulike arbeids- og aktiviseringsstilbud og ulik organisering av samarbeidet med de importerte velferdstjenestene.

Verdal fengsel ligger i Verdal kommune og er et fengsel med såkalt lavere sikkerhetsnivå. Fengselet startet driften sommeren 1973, men ble ikke offisielt åpnet før den 6. desember 1973. At fengslet har lavere sikkerhetsnivå (tidligere betegnet som åpent fengsel) betyr at det er innrettet med færre fysiske sikkerhetstiltak enn fengsler med høyt sikkerhetsnivå. Fengslet har ordinær kapasitet på 60 plasser. På det tidspunktet vi hentet inn disse opplysningene var det ingen kvinnelige innsatte i fengselet. Fengselet har kjøkken, snekkerverksted, palleverksted og det de kaller Basen, som er en avdeling for dem blant de innsatte som ikke fungerer så godt i arbeidsaktivitet. De innsatte ved Verdal fengsel kommer fra ulike deler av landet. De er fordelt på to brakker med plass

til 27 i hver brakke. Det finnes både enkeltrom og dobbeltrom (Kriminalomsorgen.no; informasjon samlet fra prosjektets intervjuer).

Trondheim fengsel avdeling Leira ble tatt i bruk som fengsel i 1986. Dette er også et fengsel med lavere sikkerhetsnivå og har plass til 29 innsatte fordelt på både kvinner og menn. Trondheim fengsel Leira avdeling drives etter prinsipper for moderne gårdsdrift. Hovedinntekten kommer fra gartneriet. Det har også vært travhester der på før og avdelingen har et hundedag hjem som drives av de innsatte. Fengselet har dessuten en livs/rusmestringsavdeling som drives etter Jens Bays konsekvenspedagogikk. Denne pedagogikken forutsetter at det er innsattes ansvar å følge spillereglene og at det gis klare forutsigbare reaksjoner ved brudd på vilkårene. Innsatte kan søke seg til Leira avdeling fra lukket avdeling på Trondheim fengsel avdeling Nermarka og alle innsatte soner på kontrakt. Det settes store krav til arbeidsinnsats fra den enkelte, og det forventes aktiv deltagelse i arbeid, skole og fritidsaktiviteter (Kriminalomsorgen.no; opplysninger samlet fra prosjektets intervjuer).

Trondheim fengsels hovedavdelingen på Nermarka har høyt sikkerhetsnivå og en kapasitet på 155 plasser. Nermarka har 136 innsatte, 11 av dem er for kvinner. 87 menn soner dom og 24 sitter i varetekt. 14 innsatte er i forvaring. Nermarka avdeling har gjennomgått betydelig ombygging det siste året med flyttinger og omrokking på avdelinger som følge av dette. Avdelingen har egne seksjoner for varetekt, dom, forvaring, rus og kvinner. Fengselets administrasjon ligger også her. Fengselet har skoletilbud, mekanisk verksted, lakkeringsverksted og monteringsverksted. De innsatte har også mulighet til å jobbe med vedlikehold av utendørsarealet. Fritidstilbudet er i all hovedsak basert på idrett (Kriminalomsorgen.no; opplysninger samlet fra prosjektets intervjuer).

Gjennomføring av prosjektet

Hele prosjektet ble gjennomført som en kvalitativ undersøkelse med intervju av ansatte individuelt og i grupper. Det ble i forkant av prosjektet nedsatt en arbeidsgruppe som deltok gjennom hele prosessen. Arbeidsgrup-

pen og forskergruppa har hatt flere møter og seminarer sammen, hvor både fremgangsmåte og funn har blitt presentert og diskutert. Delta-kere i arbeidsgruppa har også tilrettelagt for gjennomføring av intervjuer av sentrale aktører i fengslene.

I praksis ble delprosjekt 1 og delprosjekt 2 slått sammen. Datainnsamlingen ble gjennomført ved fengslene Verdal, Leira og Nermarka. Her ble representanter fra ulike enheter intervjuet, så som videregående skole, kommunal helse-tjeneste, spesialisthelsetjeneste, NAV-tjenester på både kommunalt nivå og fylkesnivå, gartneri og fengslenes interne arbeidstreningsavdeling som omfatter kjøkken og verksted. Ansatte i fengselets miljøtiltak og ruskonsulenter og tilbakeføringskoordinatorer ble også intervjuet. I tillegg ble det gjennomført intervjuer med representanter fra Friomsorgen Trøndelag. I delprosjekt 3 ble det gjennomført gruppeintervjuer med aktuelle ansatte ved Nermarka, Verdal og Leira. Hvilke ansattgrupper som var representert i disse intervjuene, er presentert i kapittelet «Læring i fengselets hverdagsliv».

Når det gjelder opplevelse av hva som er hjulpsomt og hva som er nødvendig for endring og utvikling, vil den erfaring og kunnskap de som hver især av de innsatte og straffedømte innehar være av vesentlig betydning. I dette prosjektet valgte vi imidlertid å holde denne kunnskapen utenfor for fortrinnsvis å kunne se på hvordan hjelpesystemet er organisert og hvordan det samvirker. Vi valgte også å undersøke de ansattes beskrivelse av de læringsarenaene hvor muligheter for uformell læring kan oppstå.

Rapportens innhold

Etter innledningskapittelet kommer et teorigapittel om begrepet rehabilitering. Her beskrives utviklingen av ulike perspektiver på straffegjennomføring frem til dagens tenkning om re-sosialisering og re-kvalifisering. Det vil si å sette søkelys på det som bidrar til «god livskvalitet, samfunnsmedlemskap og meningsfull aktivitet etter soning». Rehabiliteringsbegrepet diskuteres opp mot individets rettigheter. Sosialt arbeid og tiltak rettet mot livslang læring bidrar til re-kvalifi-

sering. Det refereres til McNeill (2012), som mener at bærekraftige rehabiliteringsbegrep må vise til hvilket menneskesyn og lærings-syn de bygger på og hvilke etiske og normative prinsipper som ligger til grunn for den praksisen som de resulterer i. Deretter diskuteres utfordringer knyttet til re-kvalifiseringsperspektivet. Temaer som reises er det utydelige skillet mellom straff og rehabiliterende tiltak i fengslene, fengselsbetjenters dobbeltrolle, svekkelse av re-kvalifiseringsperspektivet i europeisk og mer global sammenheng, manglende samsvar mellom arbeidet i fengslene og kravene i arbeidslivet, samt strukturelle barrierer for innsattes reetablering i samfunnet.

Deretter følger presentasjon av selve undersøkelsen med to større kapitler. «Evaluering av det organisatoriske samspillet knyttet til rehabilitering av innsatte i fengsel – et organisasjonsperspektiv» og «Læring i fengselets hverdagsliv».

I «Evaluering av det organisatoriske samspillet knyttet til rehabilitering av innsatte i fengsel – et organisasjonsperspektiv» beskrives «importmodellen», ofte kalt forvaltningssamarbeidsmodellen. Kapitlet inneholder også en diskusjon rundt selvforsyningsmodellen og importmodellen. Videre følger en beskrivelse av fengselsvesenets formål, innsattes ofte sammensatte, komplekse problemer, og at den hjelpen som gis skal vektlegge individets samspill med dets omgivelser. Utfordringene ved den valgte organisasjonsformen diskuteres også, hvorpå funn fra intervjuene presenteres. I presentasjonen av funnene viser vi til eksempler på hvordan ulike etater er autonome og har forskjellige rammer å forholde seg til innenfor nokså atskilte arbeidsfelt. Dette kan lett komme i konflikt med den enkelte innsattes plan eller skoleløp. Det vises også til eksempler på hvordan korte samarbeidsmøter mellom enhetene kan bidra til å skape et mer helhetlig tilbud. Det er holdepunkter for at en overordnet felles læringsideologi kan bidra til å styrke samarbeidet og forståelsen av det som diskuteres. Taushetsplikten og hensynet til sikkerheten kan derimot være en utfordring når tjenestene skal samarbeide. Kartleggingsverktøyet BRIK blir trukket frem som et godt redskap for å kunne jobbe systematisk sammen med den innsatte.

Spørsmålet vi stiller i når det gjelder kartleggingsverktøyet er hvordan informasjonen som kommer frem blir brukt. Et problem er at få har tilgang til BRIK. Et annet problem er plikten til å gjennomføre et visst antall «BRIK-inger» i løpet av året. Kartleggingen kan bli til en øvelse de ansatte bare må igjennom, uten effekt ut over dette. Den nye innsatte-populasjonen krever flere generelle helsetjenester, spesialisthelsetjenester og mer miljøterapi enn tidligere. De hierarkisk baserte sikkerhetstiltakene kan vanskeliggjøre rehabiliteringsarbeidet. Utfordringen vi ser på bakgrunn av det vi beskriver her er at det intraorganisatoriske samarbeidet ikke fungerer optimalt. Organisasjonsutformingen skaper strukturelle dilemmaer og vanskelige avveininger, noe avhengig av hvilken type fengsel det dreier seg om og hvilke innsatte som skal rehabiliteres.

De ulike enhetene er opptatt av egne målsettinger og belønnes innenfor sine områder. «De innsatte beveger seg på tvers av ulike etater, fagligheter eller sektorer og risikerer å bruke tid og krefter på å navigere innen ulike logikker og regler».

Spørsmålet blir hvordan man skal samordne innsatsen og komme frem til et mer forpliktende samarbeid. Kan en hierarkisk og historisk organisasjon som fengsel nedtone de formelle maktforskjellene og sikre nødvendig tillit mellom aktørene?

Neste hovedkapittel er «Læring i fengselets hverdagsliv». Det tar utgangspunkt i teori om voksnes læring og livslang læring. Begrepet omfatter formell, ikke-formell og uformell læring, og forutsetter at læring kan egentlig skjer hvor som helst. Alle læringsformene kan bidra til endring og nye handlingsmønstre. Transformativ læring, forklart som den læringen som skal føre til mer varig endring hos den lærende er likevel mest vektlagt.

Delprosjektet om læring har kartlagt læringskontekster og undersøkt hvilke læringsaktiviteter de innsatte deltar i som kan bidra til et hverdagsliv uten kriminalitet etter endt soning. I kapitlet presenteres tidligere forskning som blant annet viser at formell kompetanse bidrar til økt mestring og anerkjennelse. Det har imid-

lertid vært forsket lite på hverdagsaktiviteter i fengselet. Som ramme for analysen av data har forskeren benyttet Illeris' læringsmodell som omfatter de tre aspektene drivkraft, innhold og samspill. Drivkraftsdimensjonen har med motivasjon, følelser og vilje å gjøre. Innholdsdimensjonen handler om det som skal læres; så som kunnskap, innsikt, forståelse og ferdigheter. Samspillsdimensjonen retter seg mot handling, kommunikasjon og samarbeid.

Refleksjon i samspill med andre, kritisk tenkning og bevisstgjøring ansees også som viktig for læring. I lys av transformativ læringsteori forklares betydningen av Vygotskys begrep «den nærmeste (proksimale) utviklingszone». Læring blir i dette perspektivet mulig gjennom såkalt stillasbygging hvor læreren (her: fengselsbetjenten) blir den som tilrettelegger, forsterker, gir tilbakemelding og inspirerer den lærende mot å strekke seg utover sitt aktuelle utviklingsnivå.

Videre i kapitlet presenteres funn fra intervjuene. Læringskontekster og hverdagsaktiviteter beskrives som lik dem vi finner ellers i samfunnet. Handlingsrommet avgjøres av hvor lukket institusjonen er. Man lærer å omgås andre med respekt og ansvar og utfordres til å lære nye ting gjennom arbeid og fritidsaktiviteter. Ut fra analysen av intervjuene blir det informantene vektlegger delt inn i fem kategorier som utgjør fem underkapitler 1) «Å lande», 2) «Tillit, ansvar, respekt og åpenhet», 3) «Nye tankemønstre», 4) «Helhetlig og individuelt perspektiv» og 5) «Mulighetsrom i et lukket samfunn».

Funnene antyder at det er viktig for de innsatte å få litt tid til å omstille seg fra det livet de har levd i samfunnet med rus og kriminalitet og til å være i begrenset ro innenfor murene. Dette kan ta tid. Et eksempel trekkes frem hvor en innsatt ikke ville ut av cella de to første månedene. Informantene fra alle de tre enhetene som deltok i undersøkelsen understreker betydningen av å bli tillit, trygghet, respekt og åpenhet og det å kunne møtes i fellesskap med andre for å starte en endringsprosess. De innsatte har muligheter til refleksjon og endring gjennom hverdagsaktiviteter. Innholdet i hverdagsaktivitetene gir muligheter for både ny erfaring, mestring, refleksjon og dialog. Når fremtidsplaner diskuteres eller når de innsatte veileder eller

korrigerer hverandre nye tankemønstre oppstå. Informantene uttrykker at for å kunne bistå de innsatte i læringsprosessen er det viktig å få mer kunnskap om læringsarenaer i fengselet og et mer helhetlig perspektiv på læring. Kapitlet avslutter med å beskrive hvordan fengslene legger til rette for læring og endring ut fra de rammene som er ved de ulike fengslene. Tilretteleggingen bygger opp under de innsattes drivkraft og legger opp til individuelt tilpassede løp for de innsatte. Dog savnes det mer systematisk arbeid rundt dette.

Avslutningsvis beskrives veien videre. Her foreslås det muligheter for videre samarbeid innenfor temaet rehabilitering og tilbakeføring og hvordan en kan tilrettelegge for videre forskning innenfor disse temaene. Videre forskning vil være avhengig av hva representantene fra fengselet og de andre etatene opplever som nyttig. De utfordringene som er påpekt i rapporten er imidlertid helt i tråd med arbeidsgruppas oppfatning av hva som er utfordrende og bør utvikles.

2 | Sentrale rehabiliteringsbegrep i dagens kriminalomsorg

Giertsen (2012) har stilt spørsmålet om «straff kun er straff», om den også har rehabiliterende aspekter ved seg eller om det handler «om noe helt annet». Spørsmål av denne typen synes ikke umiddelbart lette å svare på, ikke minst fordi rehabilitering i seg selv er et flertydig begrep. Siden dette forprosjektet har som formål å undersøke nærmere hvordan forholdene ligger til rette i utvalgte fengsler for at de straffedømte skal greie å mestre livet på en så god måte som mulig etter endt soning, er det betimelig å se på hvilke perspektiver på rehabilitering vi kan tolke dataene våre i lys av. Utarbeiding av forslag til videre forskning krever også bevissthet om ulike perspektiver på rehabilitering.

Dette avsnittet om rehabilitering følger langt på vei den inndelingen i perspektiver på rehabilitering som sosialarbeider og kriminolog Fergus McNeill har gjort i en artikkel fra 2012. Artikkelen har tittelen «Four forms of 'offender' rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective» og gir et bilde av hvordan rehabiliteringsbegrepet har utviklet seg gjennom tidene og hvilke perspektiver som har mest oppslutning i Europa i dag. Vi har supplert det bildet McNeill tegner med andre kilder, blant annet publikasjoner som omtaler norsk forskning på området.

Rehabiliteringsteorier skiller ifølge McNeill (2012) seg fra såkalte «desistance»- teorier (to desist: å avstå fra), men det er omstridt hvor skillet egentlig går. Grovt tegnet er «desistance»-teoriene autoritetsbasert, legger mest vekt på å forhindre, redusere eller stoppe kriminalitet og antisosial atferd, og prioriterer samfunnets sikkerhet framfor den straffedømtes ve og vel. Rehabiliteringsteorier, derimot, er antroposentriske i sitt vesen og er først og fremst rettet mot individets behov, interesser og vekstmuligheter.

Eksempel på desistance- teorier kan være de som er gjenstand for Foucaults analyser i «Galskapens historie» (2000) og i «Overvåking og straff» fra 1975. Det er først og fremst sistnevnte verk som handler om fremveksten av fengselsvesenet. Ifølge Hauge (1996 sitert i Hammersvik, 2017) var fengselsstraffen i norsk sammenheng, fra de første norske fengslene ble

etablert og fram til 1930 -årene, først og fremst begrunnet med samfunnskollektivets behov for beskyttelse og uskadeliggjøring av den straffedømte. Senere fikk resosialiseringstanken eller re-kvalifiseringstanken, for å bruke McNeill`s terminologi, mye bredere plass (Hammersvik, 2017).

I fortsettelsen bruker vi «re-kvalifisering» som et begrep på den type rehabilitering som etter vårt skjønn ligger nærmest opp til det McNeill (2012) kaller rehabiliteringsteorier. Det er en betegnelse som kan betraktes som i tråd med intensjonene i vårt prosjekt; nemlig å sette søkelyset på hvilke betingelser i en fengselskontekst som bidrar mest til den innsattes sjanser til god livskvalitet, samfunnsmedlemskap og meningsfull aktivitet etter soning. Samtidig kan begrepet «re-kvalifisering» ifølge McNeill bli (2012) kritisert for å implisere en moralsk fordømmelse av både person og atferd og at «korreksjon» er avgjørende. Begreper som «re-education» og «re-socialization» er til dels inspirert av tenkning der straffegjennomførings-etatene forventes å bidra til at den straffedømte «formes om» i tråd med rådende samfunnsnormer framfor at det er den innsattes ønsker og behov som først og fremst styrer rehabiliteringen.

En årsak til perspektivdreiningen fra hovedsakelig «desistance» til hovedsakelig «re-kvalifisering» kan være den generelle opptattheten av borger- og menneskerettigheter som har preget demokratiske samfunn de siste tiårene. Rettighetsperspektivet har riktignok allerede fra filosofens Beccarias tid (1700 – tallet) vært et straffefilosofisk tema i den forstand at han i et pliktetisk perspektiv påpekte hensynet til rettigheter og juridiske forpliktelser som forutsetning for integrering av den innsatte i samfunnet, men den innsatte i fengsel har først i våre dager blitt et tydelig juridisk subjekt (McNeill, 2012).

Ifølge McNeill (2012) har re-kvalifiseringsteoriene, i motsetning til «desistance-teoriene, først og fremst hentet grunnlaget sitt fra de såkalte «psy-»-vitenskapene, så som psykiatri, psykologi, sosialt arbeid osv. Også vårt prosjekt plasserer seg innenfor disse fagtradisjonene med en

særlig vekt på sosialt arbeid (Payne, 2006) og voksnes læring (Illeris, 2011 og 2013; Mezirow, 2000). Begge fagområder kan sies å ha re-kvalifiserende ambisjoner ut over den rene straffegjennomføringskonteksten og peker fram mot dagliglivets utfordringer etter at straffen er sonet ferdig.

Sosialt arbeid er definert som en pågående diskurs mellom sosiale systemer på den ene siden og behandlende og endrende innsatser på den andre (Payne, 2006). Vi tolker dette som at en må nærme seg individet, eller den innsatte i denne sammenhengen, i lys av de omgivelsene og de systemene som omgir vedkommende. Sosialt arbeid i fengsel kan for eksempel anses å representere en tilnærming som er «based on a human needs- approach, with a strong lifeworld orientation» (Naessens, 2020, s. 2). Ifølge Dean (2010, 2013 sitert i Naessens, 2020) er det som gjør et menneskelig humant tilgang på sosiale relasjoner, delt ansvar og kreativ aktivitet. Faget sosialt arbeid har gjennom sitt verdigrunnlag også en spesiell forpliktelse når det gjelder å redusere sosial ulikhet, noe som forplikter når det gjelder å ikke bare bedre forholdene for straffedømte, men også deres familier og nettverk i og utenfor fengsel (Garrett, 2016).

Dette samsvarer med forutsetninger i teorier om voksnes læring, der læringsbegrepet omfatter alle endringer i identiteten til den som lærer (Illeris, 2013). Som fremhevet i den delen av rapporten vår som handler om uformell læring i fengselskonteksten, retter teoriene om voksnes læring seg også mot utfordringer i den virkeligheten som den innsatte møter etter fengselsoppholdet. Muligheten for inkludering i arbeidslivet er for eksempel vesentlig for å bidra til livsmestring etter soning og for å hindre at den enkelte begår nye straffbare handlinger (Tønseth & Bergsland, 2019).

«Psy-vitenskapene» har ifølge McNeill (2012) levert ulike bidrag til re-kvalifiseringsperspektivet opp gjennom tidene; alt fra å ha søkelys på iboende egenskaper og tilbøyeligheter til opptatthet av mer samfunnsorienterte og strukturelle forklaringer. En mer samfunnsvitenskapelig forståelse av årsaker til kriminalitet, basert på ideer hentet fra kriminologien, var ifølge McNeill «spektakulært til stede» på 1970

– tallet. I norsk sammenheng identifiseres ofte dette perspektivet med den såkalte Kriminalmeldingen fra 1978 som ble initiert av daværende justisminister Inger Louise Valle. Meldingen la blant annet opp til en kriminalpolitisk dreining bort fra bruk av fengselsstraff som en hovedtilnærming til fordel for kriminalitetsforebyggende arbeid (Store norske leksikon, 2021). I sine mest radikale former bidro det kontekstuelle perspektivet til å stille grunnleggende spørsmål ved gyldigheten av rehabiliteringstanken (McNeill, 2012). Rehabiliteringstiltak ble avvist som sosialt konstruert og dermed som diskriminerende fordi de var begrunnet med at ideer om at årsakene til kriminalitet var individuelle framfor sosiale og strukturelle. Videre hvilte rehabiliteringstiltak på forutsetningen om at underprivilegerte befolkningsgrupper var mer utsatt for straff-forfølgning og mindre i stand til å ta oppgjør med maktmisbruk i strafferettssystemet enn andre og mer privilegerte grupper.

Interessen for sosial og samfunnsmessig kontekst i idéer om rehabilitering har fra etterkrigstiden og frem til i dag vært sterkt varierende innenfor re-kvalifiseringsperspektivet, og McNeill (2012) fremhever at ikke minst vektleggingen av individets interesser har blitt sterkere innen nyere straffe - ideologier. Økende grad av rettighetsfesting for stadig flere befolkningsgrupper har ført til at også innsatte i fengsel har fått en tydeligere status som juridiske subjekter. Den generelle vekten i velferdstjenester på brukermedvirkning, erfaringskunnskap og selvbestemmelse har også innenfor fengslene satt spor etter seg i konkrete rehabiliteringstiltak (Viggen, 2018). Reflekterende samtaler i fengsel, der den innsatte kan snakke åpent om sine individuelle behov og målsettinger, er et eksempel på dette (Viggen og Landrø, 2017; Viggen 2018). Forskning på prosessen med tilbakeføring fra fengsel til samfunnet gjenspeiler også en økende tendens til å forstå rehabiliteringsprosesser ut fra individuelle behov (Visher & Travis, 2003). Det er likevel knyttet mange tvetydigheter til den innsattes rettslige status (Armstrong, 2018).

I løpet av nitten- åtti-årene, slik det er beskrevet hos McNeill (2012), ble risiko for tilbakefall et mer fremtredende trekk ved re-kvalifiseringsperspektivet. Individet fremstår innenfor disse

rammene som nøkkelen til endring på bekostning av kontekstuell orienterte teorier, og det overordnede målet er å forhindre tilbakefall til ny kriminalitet. «The Risk- Needs -Responsivity» (RNR) - perspektivet er en eksponent for teorier som gjør risiko og risikovurderinger til en grunnleggende forutsetning for vellykkede rehabiliteringstiltak (Andrews et al., 2011). Ifølge Andrews og Bonta (1994), to kanadiske forskere som har vært sterkt posisjonert innenfor RNR siden 1990 -årene, fyller ikke teorier om sosial ulikhet gyldighetskravet til vitenskap. Blant annet argumenterer de at sosial-ulikhetsteorier som forklaringer på kriminalitet ikke tar nok hensyn til at mange som vokser opp under dårlige kår ikke blir lovbrøtere av den grunn. Andrews og Bonta gjør seg i stedet til talsmenn for en streng, logisk-empirisk definisjon av evidens. Nært forbundet med tenkningen i RNR – perspektivet er ifølge McNeill (2012) «What Works» - trenden (McKenzie, 2006). Den baserte seg også på ideen om mest mulig treffsikre tiltak ut fra grundig kartlegging og var særlig i vinden på 1980 tallet.

Det kan i lys av de skillene McNeill (2012) har trukket opp mellom «desistance»- og rehabiliteringsteorier og mellom korrigerings- og re-kvalifiseringsteorier innenfor rehabiliteringsperspektivet igjen, være grunn til å spørre seg om RNR og beslektede tilnærminger i det hele tatt kan betraktes som re-kvalifiserende. De sosiale og systemiske sammenhengene som lovbrøteren inngår i, har ifølge McNeill (2012) ingen eller liten plass innenfor dette perspektivet. Han mener dessuten at RNR bidrar lite til forståelsen av hvordan tiltakene skal gjennomføres i praksis. I en slik situasjon kan det være en viss fare for at de mest reindyrkede versjonene av RNR med sin prioritering av risiko og sikkerhet trumfer hensynet til lovbrøterens personlige målsettinger om vekst og samfunnsmedlemskap.

Selv om RNR, slik mange oppfatter tilnærmingen, er langt unna et kritisk syn på det samfunnet der kriminaliteten utøves, ser det likevel ut til at det de seinere årene har skjedd en viss dreining av dette perspektivet i retning av en mer interaksjonistisk og systemisk forståelse. James Bonta, som har vært en av de toneangivende innenfor RNR sammen med nå avdøde D.A.

Andrews, gjorde i den nyeste utgaven av hovedverket «The psychology of criminal conduct» fra 2017 et grep for å forene de teoriene innenfor personlighetspsykologi som lå til grunn for de første versjonene av RNR med sosiokognitiv læringsteori (Oliver & Stockdale, 2017). Om ikke sosiokognitive teorier innlemmer direkte strukturelle forhold i sitt blikk på verden, forutsetter de at individet avlærer sine eventuelle avvik ved å justere seg selv gjennom kontinuerlig samspill med de nære omgivelsene (Brumlik, 1998).

Et annet eksempel på et rehabiliteringsperspektivene som har individet i sentrum, men som til dels skiller seg fra RNR når det gjelder lærings-syn, er styrkebaserte tilnærminger (Maruna & LeBel, 2003, 2009 sitert i McNeill 2012). Styrkebaserte tilnærminger innebærer å appellere til den innsattes repertoar for dypere motivasjon og mestring ved å gi vedkommende positive impulser til å ville forandre seg og ta avstand fra kriminalitet.

Ethvert perspektiv på rehabilitering fra kriminalitet kan se ut til å ha sine svakheter når det gjelder en helhetlig forståelse, men ifølge McNeill (2012) unngår de fleste perspektivene i vår tid ensidig vektlegging av visse årsaksfaktorer framfor andre. En kan for eksempel konkludere ut fra gjennomgangen ovenfor at det ikke nødvendigvis er slik at «desistance» – prinsipper med hovedvekt på straff eller korrigerende i retning av mer allment godtatt livsførsel er fraværende i det McNeill (2012) beskriver som re-kvalifiseringsperspektivet. Periodisering av rehabiliteringsbegreps historie er slik sett heller ikke så hensiktsmessig – mange trender er parallelle framfor å avløse eller ekskludere hverandre.

McNeill (2012) hevder at rehabilitering i fengsel pr i dag skjer i skjæringspunktet mellom teorier som ser på begrensninger og muligheter i individet og begrensninger og muligheter i individets omgivelser. Ideelt sett bør begrepet rehabilitering bygge på perspektiver som innlemmer både sosiale, systemiske og individuelle aspekter. Historie, filosofi, rettsosiologi med videre har sin selvsagte plass sammen med psyvitenskapene, mener han. Denne rapporten vil også være preget av å ligge i dette tverrfaglige og idémessige skjæringspunktet.

Hva kjennetegner så et bærekraftig rehabiliteringsbegrep? McNeill viser i den refererte artikkelen fra 2012 til visse kriterier som må oppfylles for at perspektivene på rehabilitering skal regnes som gyldige og bærekraftige. For det første må det være tydelig hvilket menneskesyn og læringsyn de bygger på og hvilke etiske og normative prinsipper som ligger til grunn for dem. Videre må antakelsene om årsakene til straffbare handlinger og målet for rehabiliteringen være tydelige. Et tredje kriterium er at teorien sier noe om hvordan en kan omsette de prinsipper og antakelser som ligger til grunn for perspektivet til praktisk handling.

Noen utfordringer for re-kvalifiseringsperspektivet i den aktuelle historiske situasjonen

Forskningsprosjekter som har sett på betingelser i norske fengsler for god rehabilitering beskriver at skillet mellom straffende og rehabiliterende oppgaver er utydelig. Det er ikke alltid at hensynet til innsattes rettigheter er det som blir prioritert (Neumann m.fl., 2013; Schafft, m.fl., 2013). Data fra norske studier av fengselsbetjentens rolle i re-kvalifiserende virksomhet tyder på at rollen fremstår som hybrid (Mjåland 2013; 2015). Betjenten forventes å skulle ivareta både kontrollerende og re-kvalifiserende oppgaver, og det kan virke negativt inn på tillitsforholdet mellom innsatte og ansatte. Dette gjelder ifølge Mjåland selv innen fengselsenheter som har et tydelig rekvalifiserende formål, så som ruseenhetene.

Opplæringsaktiviteter blir i internasjonal litteratur beskrevet som preget av det samme skillet (Behan, 2014). Studier av innsattes rehabilitering i fengsel peker også mot at straffe – og lovlydighetsfokuset kan overskygge retten innsatte har til å delta aktivt i utformingen av tiltak rettet mot livsmestring og bedring av levekår (Visser & Travis, 2003). Sosialarbeidere og andre som arbeider med re-kvalifisering i fengsel er ofte stilt overfor dilemmaer som hemmer snarere enn fremmer innsattes fortsatte samfunnsmedlemskap etter løslatelse (Bauwens & Roose, 2017; Naessens, 2020).

Dette er ikke uproblematiske tendenser, i alle fall hvis en definerer «korrigerende» i lys av Foucaults kritikk mot fengselet som institusjon. Foucaults syn på begrepet var ifølge McNeill (2012) at det var gjennomsyret av en utilitaristisk tankegang.

I det øvrige Europa og i Nord-Europa (Garrett, 2016) er det siden tusenårsskiftet observert tendenser som ytterligere kan svekke re-kvalifiseringsperspektivet. En justispolitikk som tidligere var lite preget av hevntanker er avløst av hardere straffer og en mindre forsonende tone, ofte med populistiske undertoner. Garrett nevner i samme artikkel også tendensen til kontroll og individuell risikomestring på bekostning av pedagogikk og sosialt arbeid. Naessens (2020) har foretatt en gjennomgang av litteratur om virkningen av rekvalifiserende tiltak i fengsel, med utgangspunkt i faglige standarder i sosialt arbeid. Forhold som er påpekt i hennes gjennomgang er for det første tendensen til negative kategoriseringer og stereotyper av innsatte generelt i samfunnet. Lois Waquant (2009 referert i Garrett, 2016; Hammersvik, 2017) og hans studier av nordamerikansk fengselsvesen har blitt hyppig referert i artikler med et kritisk søkelys på de nyere trendene. Kjernen i Waquants kritikk er ifølge Garrett (2016) det paradoksale ved at staten innenfor de nyliberale styringsparadigme intervensjoner overfor borgerne med stadig flere kontrolltiltak til tross for at den er forventet å ha en tilbaketrukket rolle. I mange land vokser både antallet innsatte og kostnadene ved soning i fengsel, og forholdene for visse grupper av innsatte blir dårligere enn før.

Litteratur

- Andrews, D.A.; Bonta, J. & Warmoth, S. (2011). The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? *Criminal Justice and Behavior*, 38(7), 735-755.
- Behan, C. (2014). Learning to escape: Prison education, rehabilitation, and the potential for transformation. *Journal of Prison Education and Reentry*, 1(1), 20-31
- Bonta, J. & Andrews, D.A. (2017). The psychology of criminal conduct, Sixth Edition. Routledge.
- Armstrong, S. (2018). Securing Prison through Human Rights: Unanticipated Implications of Rights-Based Penal Governance. *The Howard Journal of Crime and Justice*, <https://doi.org/10.1111/hojo.12270>
- Bauwens, A., & Roose, R. (2017). What is social about criminal justice social work in Belgium? *European Journal of Social Work*, 20(5), 640-650. <https://doi.org/10.1080/13691457.2016.1266993>
- Brumlik, Micha. (1998) Just Community'-a social cognitive research project in the penal system *European Journal of Social Work*, 1(3), 339-346
- Foucault, M. (2000) Galskapens historie i opplysningens tidsalder. Michel Foucault (1926-1984). Bokklubben dagens bøker.
- Foucault, M. (1975). Overvåking og straff. Gyldendal Akademisk.
- Giertsen, H. (2012). Straff som straff, straff som rehabilitering - eller som noe helt annet? In Andenæs, K.; Eikvam, T. og Ystehede, P.E. (red.) Novus forlag (s. 65-78). Novus forlag.
- Hammersvik, E. (2017)- Gjengangerprosjektene – bruk av gamle ideer på gamle problemer. *Kritisk Juss* 34(04), 207-226. DOI: 10.18261/ISSN2387-4546-2008-04-05
- Illeris, K. (2012). Læring. Gyldendal Akademisk
- Illeris, K. (2013). Transformativ læring & identitet. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- MacKenzie, D.L. (2006). What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents. Cambridge.
- McNeill, F. (2012). Four forms of "offender" rehabilitation: Towards an integrative perspective. *Legal and Criminological Psychology*. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8333.2011.02039.x>
- Mezirow, J. (2000). Learning as transformation: critical perspectives on a theory in progress. Jossey-Bass.
- Mjåland, K. (2015). The paradox of control: An ethnographic analysis of opiate maintenance treatment in a Norwegian prison. *International Journal of Drug Policy*, 26(8), 781-789. Doi: 10.1016/j.drugpo.2015.04.020
- Mjåland, K. (2013). Fra straff til rehabilitering? *Rus & Samfunn*, 201(06), 32-35
- Naessens, L. (2020): Addressing the needs of people in prison: the case of prison work, *European Journal of Social Work*, DOI: 10.1080/13691457.2020.1805586
- Oliver, M.E. & Stockdale, K.C.(2017).The psychology of criminal conduct, Sixth Edition (2) By James Bonta & Donald A. Andrews New York, NY: Routledge, 2017. *The British journal of psychology*, 108(8), 649-650.
- Payne, M. (2006). What is professional social work? 2nd. Ed. Policy Press.
- Szifris, K.; Fox, C.; Bradbury, A. (2018) A Realist Model of Prison Education, Growth, and Desistance: A New Theory. *Journal of Prison Education and Reentry*, 5 (1), 41-62.
- Store norske leksikon, 2021. Inger Louise Valle. Hentet fra: Inger Louise Valle – Store norske leksikon (snl.no)

Tønseth, C. & Bergsland, R. (2019). Prison education in Norway – The importance for work and life after release. *Cogent Education*, 6 (1),1628408 <https://doi.org/10.1080/2331186X.2019.1628408>

Viggen, K. (2018). Reflekterende samtaler i Trondheim fengsel. I: J.F.Rye og I.R.Lundeberg: Fengslende sosiologi: Makt, straff og ideologi i Trondheims fengsler (s. 167-188). DOI <https://doi.org/10.23865/noasp.41>

Viggen, K.; Landrø, T. (2017). Reflecting Dialogues in a Norwegian Prison: A Qualitative Study. *Journal of Family Psychotherapy*. 28 (4). <https://doi.org/10.1080/08975353.2017.1301157>

Visher, C.A. & Travis, J. (2003). Transitions from Prison to Community: Understanding Individual Pathways. *Annual Review of Sociology*, (29), 89–113.

3 | Evaluering av det organisatoriske samspillet knyttet til rehabilitering av innsatte i fengsel – et organisasjons-perspektiv

Innledning

Regjeringen la i 2017 fram en egen nasjonal plan for samordnet tilbakeføring etter gjennomført straff: «Redusert tilbakefall til ny kriminalitet. Nasjonal strategi for samordnet tilbakeføring etter gjennomført straff 2017–2021». Her skriver de:

Kriminalomsorgen gjennomfører straff både i fengsel og i samfunnet ellers. Domfelte som gjennomfører straff, har på lik linje med andre rett til helse- og omsorgstjenester, sosiale tjenester, opplæring, arbeidsrettet bistand, kulturtilbud osv. De sektorene som har ansvar for disse tjenestene ellers i samfunnet, har også ansvaret under straffgjennomføring. Det sikrer lik rett til tjenester. Kriminalomsorgen samarbeider med ulike forvaltningsorganer om å legge til rette for tiltak under straffgjennomføring. En forutsetning for å lykkes med tilbakeføring til et kriminalitetsfritt liv er kontinuitet og god samordning mellom kriminalomsorgen, ulike statlige forvaltningspartnere, fylkeskommuner og kommuner. Når denne samordningen ikke fungerer, oppstår det glippsoner som kan hindre vellykket tilbakeføring. (s.3)

I meldingen blir det vist til at de instansene som generelt skal yte tjenester til befolkningen, også har et ansvar for å tilby sine tjenester til domfelte og innsatte. Dette omtales gjerne som en «importmodell» fordi tjenester «importeres» til kriminalomsorgen fra sine respektive instanser, framfor en modell der kriminalomsorgen selv tilsetter sine egne lærere, fysioterapeuter, psykologer, m.fl...

En av målsettingene med dette forprosjektet har vært å finne ut mer om hvordan det intraorganisatoriske samarbeidet i fengslet fungerer for å kunne håndtere rehabiliteringsarbeidet.

Når vi evaluerer det organisatoriske samarbeidet mellom de ulike tjenestene har vi først og fremst søkelys på om det bidrar til at de straf-

fedømte greier å mestre livet på en bedre måte etter endt soning. Det å gi et kvalitativt godt tilbud i fengslet når det gjelder utdanning, helse- og omsorgstjenester, sosiale tjenester, arbeidsrettet opplæring osv. vil være sentralt i det kriminalitetsforebyggende arbeidet med å rehabiliterer den innsatte. Flere studier viser at innsatte ikke utgjør gjennomsnitt av et populasjonen i landet, men at det er en marginalisert og sårbar gruppe med lav utdanning, rusproblemer med mere (Manger, Eikeland, Asbjørnsen, & Norge Fylkesmannen i, 2016; Manger, Eikeland, Diseth, & Hetland, 2006; Manger, Eikeland, Jones, & Asbjørnsen, 2017). Bergsland (2018) konkluderer i sin masteroppgave om opplæring i fengslet og hvilke betydninger denne har for livet etter løslatelse, at administrative rutiner er vel så viktige som selve opplæringa for om man lykkes i arbeidet. Dette betyr at det blir viktig å studere selve systemet rundt de innsatte og om dette fungerer godt. Med andre ord er ikke resultatet av rehabiliteringen i fengslet bare avhengig av den straffedømte selv og hvilke rehabiliteringstilbud vedkommende får.

Evalueringen ble lagt opp som en fasestudie hvor vi først intervjuet ansatte som arbeidet i fengslene og deretter ansatte i friomsorgen.

Vi har hatt tre forsknings spørsmål som vi vil forsøke å svare på. Det er:

- Hvordan er fengslene organisert, og hvilken betydning har det for rehabiliteringsarbeidet med de innsatte?
- Hva er styrker og svakheter ved dagens samarbeidsmodell /importmodell
- Hvordan fungerer det intraorganisatoriske samarbeidet i fengselsavdelingene Nermarka, Verdal og Leira?

Fengslets formål og rehabiliteringsideologi og aktuelle modeller for gjennomføring

Kriminalomsorgens hovedoppgave er å gjennomføre den ilagte straffen som fangen er idømt. I Straffegjennomføringsloven står det:

- § 2 Formål: Straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold.
- § 3. Innhold: Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig. Innholdet skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.

Med andre ord er det «å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet» avhengig av både den domfeltes egen innsats og det tilbudet til rehabilitering som fengslet legger til rette for. Langelid og Fridhov (2019) har gjort en historisk gjennomgang av straffegjennomføring i Norge fra 1851 og fram til i dag og de konkluderer med at denne har vært stabil. Årsaken til dette er at tenkningen og begrunnelsene for straff har endret seg lite, og med det har heller ikke praksisen blitt mye endret. Det «ytre» kan se noe annerledes ut, men når det gjelder innholdet ser hovedtrekkene ut til å være de samme som tidligere. Troen på arbeid og undervisning som forbedrende tiltak har gått som en rød tråd gjennom hele fengselshistorien og spesielt gjelder det unge lovbytere (Langelid og Fridhov, 2019). Mathiesen (2007) legger til to sentrale forbedrende tiltak ut over arbeid og utdanning som er knyttet til rehabilitering av innsatte, moralpåvirkning og disiplin. Myndighetene har både en plikt og en rett til å endre og forbedre de innsatte, og alle fire tiltakene inngår i denne prosessen. Det er grunn til å påpeke at man hele denne tidsperioden har hatt tro på at det går an å endre de innsatte til det bedre, men metodene har dog endret seg.

Som nevnt tidligere i rapporten har ulike teoretiske perspektiver på rehabilitering av innsatte i fengsel enten avløst hverandre eller eksistert samtidig opp gjennom fengselshistorien. McNeill (2009, 2012) har vist hvordan de ulike teoretiske tilnærmingene har resultert i forskjellige modeller for hva som er hensiktsmessig å gjøre i det praktiske rehabiliteringsarbeidet. En tilnærming som har stor oppslutning internasjonalt, og som bygger på evidensbaserte metoder, er vektleggingen av å identifisere krimogene faktorer, og finne tilpassede tiltak for å motvirke disse i form av programmer forankret i en kognitiv tradisjon (se <https://nij.ojp.gov>). I USA har man opprettet National Institute of Justice, som er et institutt underlagt det amerikanske føderale Justisdepartementet og som har som arbeidsoppgave å drive med forskning, utvikling og evaluering for å styrke kunnskap og forståelse om kriminalitet og justisspørsmål gjennom en positivistisk vitenskap. Det vil si at programmene blir testet ved hjelp av klinisk kontrollerte forsøk for å vise hvor godt eller dårlig de fungerer.

En annen tilnærming, som omtales som positiv kriminologi, bygger på et annet kunnskapssyn og vektlegger hva som bidrar til at folk holder seg lovlydige, framfor det som fører til kriminalitet. Her vektlegges hva som skal til for at man mestrer problemer og utfordringer man møter i livet. Antonovsky og Lev (2000) bruker begrepet salutogenese om hvordan man kan bevisstgjøre og mestre de utfordringer man har. Teorien er utviklet i forhold til helse, men kan også brukes i forhold til rehabilitering av innsatte i fengsel og hvordan mestring skapes. Et salutogenetisk utgangspunkt påvirker forståelsen og opplevelsen av egen situasjon og gjør verden mer håndterlig og meningsfull for innsatte. I Norge har dette synet kommet tydeligst fram i forsøk med «restorative justice» og «desistance». Disse tilnærmingene vektlegger individuelle ferdigheter og egenskaper som kan aktiveres slik at den innsatte opplever trygghet og mestring.

Som (McNeill, 2012) oppsummerer kan disse tilnærmingene være med på å forstå bedre hvordan rehabiliteringsarbeidet med innsatte kan gjøres, men det er ikke tilstrekkelig. Han skriver:

In sum, my argument is that, viewed from the perspective of desistance theory and research, individual-level psychological theories, analysis, and prescriptions are best seen as a necessary but insufficient part of developing an integrated theory of rehabilitation. Such a theory also needs to draw on criminology's developing understandings of how to assist desistance from crime, which in turn draws on both psychological and sociological research, as well as on the knowledge and insights of ex-offenders and practitioners (McNeill, 2012, s. 14).

Med andre ord trenger man å vektlegge både individuelle og relasjonelle perspektiver i rehabiliteringsarbeidet. I norsk kriminalomsorg har det etter hvert blitt mer vektlagt å få til tilbud som i større grad er helhetlige og som vektlegger samspillet mellom den innsatte og omgivelsene. Eksempler på dette ser man i «Storbergetrapporten» om tilbakeføringsgarantien (Straff som virker: mindre kriminalitet - tryggere samfunn: kriminalomsorgsmelding, 2008).

Begrepet «gjenstridige problem» (wicked problems) kan brukes både for å beskrive innsattes behov og å forstå rehabiliteringsprosessen. Det er problemer som er komplekse og som ikke løses på enkle og lett definerbare måter, men som snarere krever samarbeid på tvers av organisasjoner, forvaltningsområder og forvaltningsnivåer (Rittel og Webber, 1973). For å lykkes med å mestre «gjenstridige problemer» kreves det innsats av flere aktører/områder samtidig, og blir teoretisk ofte knyttet til samskapingsteori (Bentzen, 2020; Bentzen, Lo & Winsvold, 2020). Sentralt i samskapingsteorien er at man trenger flere og bredere perspektiver for å kunne forstå og mestre de utfordringene som man møter, for eksempel i rehabiliteringsarbeidet med innsatte. Komplexiteten i de utfordringene som innsatte ofte har, gjør at det kreves koordinert innsats fra flere ulike tjenester som finnes i kriminalomsorgen. Skal man lykkes med en helhet i oppfølgings- og rehabiliteringsarbeidet overfor den innsatte vil det kreve samstyring der essensielle elementer er dialog, forhandlinger og samarbeid. Samskapingsteorien krever med andre ord et mer gjennomgripende samarbeid mellom de ulike aktørene som arbeider i og med fengslet (McNeill, 2009).

Noen fellestrekk ved innsatte i norske fengsler

I 2020 var det totalt 8466 innsettelse og 8228 løslatelse fra norske fengsler, noe som er en nedgang sammenliknet med tall for 10 år siden (<https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/statistikk/fengslinger>). Hovedforklaringen på dette er at soning med elektronisk kontroll ikke inngår i statistikkene over antall fengslingsdager i 2020, og at dette soningsalternativet blir brukt mye mer i dag enn tidligere. Et annet alternativ til fengselsstraff er samfunnstjeneste, men dette alternative er det færre som får i dag enn tidligere (Jensen, Skaksen, & Nielsen, 2020).

Innsatte i norske fengsler har en rekke sammenfattede og gjenstridige problemer (wicked problems) som de sliter med, og mange trenger støtte og hjelp for å kunne bli rehabilitert. Det dominerende problemet for innsatte er rusmiddel-/misbruks-/avhengighetsproblemer (Falck, 2015). Det at innsatte har utfordringer på mange områder samtidig tilsier at de har behov for hjelp fra flere tjenester parallelt under fengselsoppholdet. For eks. behov for bistand og/eller tilrettelegging i forhold til utdanningssituasjonen, sinnemestring, rus m.m.

Fangepopulasjonen er sammensatt og de ulike utfordringene som kriminalomsorgen møter i arbeidet sitt gjør det nødvendig med tett samarbeid mellom de ulike aktørene som er involvert i rehabiliteringsarbeidet.

Kartleggings- og planleggingsverktøy

I kriminalomsorgen blir kartleggingsverktøyet BRIK (behovs- og ressurskartlegging i kriminalomsorgen) brukt for å identifisere risikofaktorer hos innsatte, noe som kan gi grunnlag for påfølgende oppfølging. I tillegg utarbeider kriminalomsorgen «framtidspaner» for de innsatte som ønsker det, NAV har sine «aktivitetsplaner» og har den innsatte sammensatte behov som krever innsats fra flere hjelpeinstanser kan det bli laget en individuell plan (IP). Med andre ord er det en rekke planleggingsverktøy som finnes innen kriminalomsorgen som kan brukes som virkemidler i rehabiliteringsarbeidet.

Som en oppfølging av St. meld. nr. 37 (2007-2008): (Straff som virker : mindre kriminalitet - tryggere samfunn : kriminalomsorgsmelding, 2008) har det kommet tilbakeføringskoordinatorer ved de fleste fengslene og i friomsorgen.

Organisasjonsperspektivet

Samtlige fengsler i Norge tilbyr tjenester etter «importmodellen», noe som betyr at ansatte i «ytre etat» har arbeidssted i fengslene. Dette får konsekvenser for det indre liv i fengslene og det er grunn til å anta at det er forskjeller mellom ulike fengsler når det gjelder hvor sterkt de er koblet til sine omgivelser, og hvor tett koblet ulike enheter og nivåer internt i virksomheten er (Christie, 1993; Falck, 2015).

Christie (1993) kalte denne organisasjonsformen som «importmodellen», i dag blir denne organisasjonsformen omtalt som forvaltningssamarbeidsmodellen, og er en viktig del av normalitetsprinsippet i norske fengsler. I norske fengsler arbeider det i dag lærere, sykepleiere, tannleger, psykologer, prester, Nav- og ruskonsulenter m.fl. som er ansatt i andre etater, men som fysisk har arbeidsplassen innenfor kriminalomsorgen. Christie (1993) skiller mellom ulike måter å organisere fengslet på og han har laget noen idealmodeller som «selvforsyningssystem, import- eksportmodellen og terapeutisk samfunn». Dagens fengsler har elementer av alle disse idealmodellene, og ved å trekke inn nyere organisasjonsteorier som institusjonell teori (Bentzen, 2020; Scott, 2014) kan disse modellene videreutvikles.

Utfordringer i grenseflatene

Generelt har det vært forsket lite på sammenhengen mellom de utfordringer de innsatte har, hvilke tiltak som settes inn og hvilke former for koordinering av tjenestetilbudet som må til for å få til en helhetlig oppfølging. Dette til tross for at flere evalueringer har pekt på behovet for koordinert og helhetlig samhandling mellom sosial- og helsetjenester og arbeidsrettet oppfølging for å lykkes med rehabiliteringsarbeidet (Schafft, Spjelkavik, & Frøyland, 2013).

I St.meld.37(2007-2008) «Straff som virker: mindre kriminalitet – tryggere samfunn» ble det lansert flere tiltak for at samfunnet skulle lykkes bedre med rehabiliteringsarbeidet. I meldingen blir det påpekt at «normalitetsprinsippet er derfor et bærende prinsipp for straffegjennomføringspolitikken» (s.9), og at det skulle arbeides med å få til en «sømløs» straffegjennomføring.

Falck (2015) bruker metaforen «broen» som et bilde på intensjonen med meldingen. Broen mellom fengslet og samfunnet skulle bygges ved å etablere bropilarer på begge sider, den ene bropilaren var tiltak og tjenester i fengslet, den andre bropilaren var å bygge ut det kommunale og statlige hjelpeapparatet. Denne evalueringen vektlegger intraorganisatoriske samarbeidet, det som er den første bropilaren i Falck (2015) sin framstilling.

Et konkret resultat av St. Meld. 37 (2007-2008) var å opprette stillinger som tilbakeføringskoordinator i kriminalomsorgen, primært i fengslene, men også friomsorgen. De første stillingene ble opprettet i 2011 og det ble tilsatt 25 nye tilbakeføringskoordinatorer i fengslene for bedre å samordne tjenestene internt og legge til rette for tilbakeføring til samfunnet. Intensjonen med tilbakeføringsgarantien i St.meld. 37 var å legge til rette for at fengsler, kommuner, fylker og helseforetak kunne samordne sine tjenester bedre overfor de innsatte både før, under og etter løslatelse. I tillegg vektla meldingen fengslenes oppgave med å tilrettelegge de interne forholdene i fengslene ved å skaffe egnede lokaler og utstyr for rehabiliteringsarbeidet, og det å informere, kartlegge og motivere de innsatte for at de raskt kunne få kontakt med de ulike tiltak og tjenester som fengselet tilbyr.

For å finne litteratur som har drøftet kontekst og ulike organisasjonsformers betydning for hvordan straffegjennomføring virker, må vi tilbake til Christie (1993) og andre KROM¹-medlemmer sine arbeidere. Christie (1993) skiller mellom to hovedtyper av organisasjonsformer for fengslene. Den ene kaller han «selvforsyningssystemet» og den andre «eksport- og importmodellen». Disse modellene utgjør ytterpunkter på en akse som måler personlets grad av forankring i fengselsystemet. I selvforsyningssystemet er ideen at fengslet

¹ Norsk forening for kriminalreform

skal være et system hvor man har alle ressurser til rådighet innenfor fengselsmurene, dvs. at alle fagpersoner som arbeider i fengslet er ansatt i kriminalomsorgen. I importmodellen blir organiseringen noe annerledes, her blir fengselsbetjenter og administrasjonen tilknyttet fengslet, mens alle andre arbeidsoppgaver har base utenfor fengslet. For eks. skal lærere som underviser i fengslet være tilknyttet en videregående skole, ikke fengslet. Christie (1993) hadde også ideer om at fengselsbetjenter kunne få avansementsmuligheter utenfor fengslene (eksportmodellen), men det har i liten grad skjedd. Det er importmodellen som er valgt i norske fengsler, med innslag av selvforsyningsmodellen på noen områder f.eks. er miljøterapeuter og sosionomer ansatt i noen fengsler.

Kompleksiteten i de utfordringene som kriminalomsorgen skal mestre kan gjøre at de ulike aktørene først og fremst ser problemene fra sitt faglige ståsted, og ofte bare den delen av problemet som de selv har ansvaret for. Importmodellen kan imidlertid forsterke en slik tendens til «silotenking» og «egen faglighet» som det foretrukne prinsippet. Flere studier viser at importmodellen kan gi ulik grad av autonomi til de ulike velferdstjenester som blir gitt i fengslet (Hansen, Dahl, & Samuelsen, 2014). Modellen forutsetter dessuten detaljorientert styring innenfor de enkelte fagområdene. Ofte er dette en årsak til at det ikke blir nok tid/ressurser til å samarbeide med andre enheter i fengslet. Ut fra dette står forsøk på å bygge tverrfaglige broer til gagn for innsatte i fare for å bli tonet ned. Tverrgående (horisontal) kunnskapsdeling kan vanskelig gjøres og dialog med de innsatte kan svekkes.

Hovedkritikken av fengslets nåværende styringspraksis er at det mangler et helhetssyn som er nødvendig for å ivareta de innsatte i rehabiliteringsarbeidet (McNeill, 2012).

Forståelsen av fengslet som en hybrid organisasjon

Et problem som kriminalomsorgen sliter med, er at det er vanskelig å gjennomføre endringer ettersom fengslet er en veletablert institusjon

som har godt innarbeidede rutiner. Reformen medfører at fengslets strukturer, sentrale symboler og menneskers handlingsmønstre endres. Erfaringene som kommer fram i empirien til dette delprosjektet viser at organisasjonsformen er «satt» og at endring tar tid. Forslaget i St.meld.nr. 37 (2007-2008) om at alle fengsler skulle ha en tilbakeføringskoordinator tok det lang tid å realisere, noe som kan tilskrives organisasjonens særpreg. Det er enklere å initiere reformer enn å beslutte, og lettere å beslutte enn å gjennomføre (Brunsson, 2002; Brunsson & Sahlin-Andersson, 2000).

Noe forenklet kan det hevdes at fengslet som organisasjon er en hybrid som skal prøve å forene straffegjennomføring på den ene siden og tilby kvalifiserende tilbud til de innsatte på den andre. En målsetting med straffegjennomføringen er å rehabilitere den innsatte og på den måten bidra til at vedkommende ikke begår ny kriminalitet. De kvalifiserende tiltakene har sine egne målsetninger som er uavhengige i forhold til det å redusere kriminalitet, men som kapitlet vårt om rehabiliteringsbegreper går nærmere inn på: Det er av og til vanskelig å skille innsats som er straffende eller korriperende og innsats som i større grad setter innsattes velferd i sentrum.

Kvalifiserende tiltak som tilbys i fengslet etter importmodellen er goder som er rettighetsbaserte og som alle innbyggere i Norge har tilgang til, det være seg helsetjenester, skoletilbud eller andre tilbud. Utfordringene med en slik hybridmodell er at det ikke alltid er overensstemmelse mellom ulike typer målsetninger og hvilken av disse som skal prioriteres. Skal tilbudet som de innsatte får i fengslet være begrunnet med at det skal redusere kriminalitet eller med at det er en rettighet som de innsatte har? Selvfølgelig kan det være at dette ikke skaper utfordringer, men i de tilfellene der det gjør det er det uklart om det er straffe- og disiplineringssystemet eller rehabiliteringssystemet som «vinner». Videre viser de samme forskningsrapportene at fengslenes progresjons- og disiplineringssystemer, effektivitetskrav (som ABE-reformen) som pålegges kriminalomsorgen, begrenser autonomien til de importerte tjenestene.

Eksisterende rehabiliterings-tiltak i studiens kontekst

Ved alle fengslene som vi foretok intervjuer ved ble det gitt et bredt tilbud av ulike opplærings-tilbud fra livsmestringskurs som sinnemestring til kompetansegivende videreutdanning. En nærmere presentasjon av tilbudet finnes i den kartleggingsstudien som ble gjennomført ved Nermarka fengsel noen år tilbake ("Nermarka 2016" - et samarbeidsprosjekt mellom Trondheim fengsel og Charlottenlund videregående skole, 2016). Ut fra kunnskapsoppsummeringen ovenfor er det imidlertid grunn til å anta at tross bredden av ulike tiltak som er ment å virke rehabiliterende, krever kompleksiteten i de utfordringene de innsatte har at innsatsen fra de ulike tjenestene som finnes i kriminalomsorgen må koordineres bedre. Skal man lykkes med en helhet i oppfølgingsarbeidet overfor den innsatte er det nødvendig med en samstyring hvor dialog, forhandlinger og samarbeid blir essensielt. Samskapingsteorien krever med andre ord et mer gjennomgripende samarbeid mellom de ulike aktørene som arbeider i og med fengslet.

Studien av de intraorganisatoriske samarbeidet innenfor dette delprosjektet hadde som målsetting å finne ut hvordan samarbeidet mellom de ulike hjelpeinstansene er i fengslet, hvem gjør hva når og hvordan samarbeidet fungerer. Vi ville dessuten finne ut mer om hvilke overveielser som har blitt gjort i det intraorganisatoriske samarbeidet mellom de ulike aktørene som arbeider med rehabiliteringen av innsatte i fengslene, og styrker og svakheter ved dagens strukturer (importmodellen).

Mer spesifikke dimensjoner i det intraorganisatoriske samarbeidet som vi var interessert i å vite noe om, var knyttet til differensiering (autonome enheter innenfor fengslet) versus integrasjon (en mer helhetlig oppfølging). Den andre dimensjonen vi ville undersøke var om rehabiliteringsdelen var preget av «luker versus overlapping», det vil si om nøkkelfunksjoner og ansvar er fordelt på en måte god måte, eller om roller og aktiviteter overlapper hverandre. En tredje dimensjon var samarbeidet mellom de ulike enheter (kriminalomsorgen, skole, rusmestringsenhet, NAV, primær- og spesia-

listhelsetjenesten, m.fl.) innenfor fengslet, og hvor tydelig var rehabiliteringsmålene innenfor de ulike enhetene eller var det noen mål som var altfor dominerende? Hvordan samhandlet de ulike enhetene seg imellom og hvordan får de til den horisontale samskapingen? Bli for eksempel undervisningen støttet av andre enheter innenfor fengslet? Troen på at det går an å endre de innsatte til det bedre har hele tiden vært der, metodene har dog endret seg med tiden.

Metodisk tilnærming

I dette delprosjektet har vi intervjuet ansatte som arbeider i kriminalomsorgen. Utvalget består av 8 fra Verdal fengsel, 5 fra Leira fengsel og 6 fra Nermarka fengsel. I tillegg har vi intervjuet 2 ansatte i Friomsorgen, 2 fra NAV, 5 fra skoletilbudet og 3 fra helsetilbudet i fengslet. Primært har vi brukt kvalitative dybdeintervju for å få fram de ansattes perspektiver på organiseringen av fengslene. I tillegg har vi gjennomført gruppe- og fokusgruppeintervju ansatte ved Nermarka, Friomsorgen og NAV.

I intervjuguiden har vi vektlagt rehabiliteringsdelen av soningen, dette for å høre hvilke erfaringer de har med dette arbeidet, både i forhold til hvordan rehabiliteringsarbeidet koordineres og utføres under soningen (ansatte i fengslene og fagfolk som blir «importert») og planleggingen av overgangen til det sivile samfunnet.

Målsettingen med evalueringen var å få en oversikt over hvilke tilbud som blir gitt til de innsatte i de ulike fengslene og hvordan samarbeidet mellom disse tilbudene var, dette for å finne ut mer om hvordan den organisasjonsspesifikke kompetansen var bygd opp og hvordan den har blitt videreutviklet over tid i de enkelte fengsler. Tema som ble tatt opp i intervjuene var:

1. Organisering av fengslet
2. Intraorganisatorisk samordning
3. Hvordan de ulike fagenhetene i fengslet arbeidet med rehabiliteringsarbeidet

4. Et tenkt samarbeid rundt en innsatt
5. Interorganisatorisk samarbeid med eksterne samarbeidspartnere

Intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert før de ble analysert.

Hvordan fungerer det intraorganisatoriske samarbeidet i fengselsavdelingene Nermarka, Verdal og Leira?

De tre fengslene som er med i undersøkelsen har forskjellige oppgaver innen friomsorgen. Verdal og Leira fengsel har lavere sikkerhetsnivå, mens Nermarka har høyt sikkerhetsnivå. Fangepopulasjonen er forskjellig i de tre fengslene, noe som gjør at organiseringen av rehabiliteringsarbeidet også blir ulik. Det er også stor variasjon mellom hvilke utfordringer de enkelte innsatte har, noe som påvirker samordningen av tiltak i de enkelte fengslene.

Forutsigbart samarbeid

Et funn som det er grunn til å stoppe opp ved er rutiner ved løslatelse. Dagens praksis, med at løslatelse av innsatte kan skje plutselig og uten at de ansatte er orientert om dette, vanskeliggjør samarbeidet internt, men også overfor eksterne samarbeidspartnere. Det skaper frustrasjon hos medarbeidere og innsatte at planlagte aktiviteter som eksamener, praksis osv. ikke blir gjennomført. Når innsatte løslates på få timers varsel, blir det uforutsigbart både for innsatte og ansatte ved fengslet. I et av intervjuene sier en av våre informanter:

... Så vi hadde jo en som skulle avslutte VG2 tømmerfag med tverrfaglig eksamen så sendte de han plutselig til en rusinstitusjon to måneder før han var ferdig med det, og så ... da ble vi ganske oppgitt da, tok et møte med dem, nei det var liksom, "nei det var bare behandlings rettigheter, nei det var liksom" ... de var overhodet ikke villig til å, "Nei kanskje det var litt dumt, kanskje vi kunne ventet to måneder til". Vi hadde jo ikke så lang tid igjen, men han møtte jo vilkårene til den rusinstitusjonen første helgen ...

I eksemplet ovenfor er det to etater som arbeider med samme innsatte, det er rusomsorgen og skoleverket, og de har ulike forståelse og prioriteringer av hva som er viktig for den innsatte. De har ulike oppdrag og de kommuniserte dårlig med hverandre. Når videregående skole legger ned mye arbeid i å kvalifisere den innsatte slik at vedkommende kan få fagbrev, og dermed ha store sjanser for å komme i arbeid, er det utfordrende at de ikke blir informert om planene om overføring til en rusinstitusjon. I dette tilfelle medførte det at den innsatte ikke fikk gjennomført eksamen og mistet dermed muligheten til å avlegge slutteksamen. I intervjumaterialet er det også andre eksempler på hvordan manglende samarbeid mellom ulike velferdsstatlige tjenestene kan tilbakeføres til importmodellen og den autonomi de enkelte aktørene har. Helsepersonellens fokus er å behandle og ivareta den innsatte, mens skoleverket vektlegger det å kvalifisere den innsatte for et liv etter soningen. Med andre ord har de ulike oppdrag og målsetninger med sitt arbeid i fengslet, og disse trenger ikke å være i overensstemmelse med hverandre. I tillegg har fengselsledelsen effektivitetskrav på seg om å utnytte soningsplassene og holde budsjetttramene, noe som ikke nødvendigvis gagnar de innsatte.

Helhetlig tjenestetilbud

I St.meld.37 (2007-2008) ble Leira omtalt som landsbyfengsel (s. 9). Begrepet er en metafor for et fengsel som skal være bygd opp som en treningsarena for livsmestring, og som skal gi en mer helhetlig oppfølging av straffegjennomføringen og gi de innsatte innflytelse over viktige beslutninger i eget liv. Det betyr at de innsatte skal å leve mest mulig likt andre mennesker under soningen og de skal få tilbud om opplæring, veiledning og kontroll. Med andre ord skal arbeidstreningen være samfunnsrealistisk (normalitetsprinsippet). Inntrykket vi sitter igjen med etter intervjuene på Leira at de fremdeles arbeider for at institusjonen skal være som et landsbyfengsel og at de har greid å få til et helhetlig og samordnet tilbud til de innsatte. For å få til dette har de morgenmøtet hvor de ansatte møtes, og det blir gitt ei oppdatering om de enkelte innsatte og deres utvikling.

Møtet er på kun på 30 minutter, men det hjelper de ansatte til å få en bedre oversikt over de innsatte, men også hva de andre aktørene på Leira driver med. En av de ansatte i gartneriet sier det på denne måten:

Ja, og da går vi gjennom innsatte-listen også, ehm, merkelig nok da så, vi er vi fra gartneriet veldig ønsket på de møtene. For vi er mest sammen med innsatte. Altså betjentene som går turnus kan gå lange perioder uten at de møter enkelte av de innsatte, for de går kanskje natt, går ettermiddag når de kommer fra jobb. Da er folk sliten går og legger seg på rommet.

Sitatet viser hvordan korte møter kan være med på å skape en mer helhetlig og bedre forståelse av hvordan rehabiliteringsarbeidet av den innsatte går, og i tillegg det gir det de ansatte bedre innsikt i hva de andre gjør. De blir mer som et lag som spiller hverandre gode. Et annet trekk ved oppfølgingen av innsatte ved Leira er bruken av konsekvenspedagogikk. Det å ha en overordnet læringsideologi i form av konsekvenspedagogikk gir de ansatte både oppskrifter på hva som kan gjøres og forståelse av hvorfor det er fornuftig. Et eksempel er bruk av konsekvensavtaler i sosialiseringen av de innsatte. I tillegg bidrar dette til at samarbeidet overfor de innsatte blir mer helhetlig.

Verdal fengsel er også et lavsikkerhetsfengsel, på samme måte som Leira. Som de andre enhetene har de også ambisjoner om å skape et helhetlig og samordnet tjenestetilbud for de innsatte og har de startet opp med prosjektet «mandagsmøtet» hvor alle «interne» enheter ved fengslet møtes for å koordinere og informere hverandre. I tillegg kommer «onsdagsmøtet» hvor eksterne samarbeidspartnere; så som den kommunale helsetjenesten, spesialisthelsetjenesten og NAV deltar. Skolen, som er den mest autonome av de «importerte tjenestene» (Snertingdal, 2019), er den enheten som glipper oftest når det gjelder å få ut informasjon til enhetene. Dette kommer av skolens spesielle stilling i fengselsystemet.

Det at Nermarka er et større fengsel med et høyt sikkerhetsnivå innvirker på relasjonene mellom de ansatte og mellom ansatte og innsatte. Det er flere arenaer hvor det kan utveksles informa-

sjon mellom de ulike tjenestene. To til tre ganger pr. uke er det et morgenmøte på 30 minutter hvor informasjon blir utvekslet. Utfordringen ved å kunne gi informasjon på møtet er først og fremst praktiseringen av taushetsplikten. Flere av informantene mener at taushetsplikten blir brukt unødvendig strengt. For at man skal gjøre et kvalitativt godt arbeid er det nødvendig å ha informasjon, men hensynet til sikkerheten og taushetsplikten setter en stopper for dette. Dette medfører frustrasjoner når man ønsker en «sømløs tjeneste», selv om man har forståelse for hva som er årsaken til dette.

Kartleggingsverktøyet BRIK

I alle fengslene bruker man kartleggingsverktøyet BRIK (Behovs- og ressurskartlegging i kriminalomsorgen) for å få på plass et helhetlig og samordnet tilbud til den enkelte innsatte. Formålet med kartlegginga er komme fram til hvilke behov for tiltak domfelte har med sikte på å lette tilbakeføring til et kriminalitetsfritt liv (BRIK-forskriften). BRIK var et forsøksprosjekt som ble evaluert av Høgskolen i Østfold (Hansen, Dahl, & Samuelsen, 2014). Evalueringen konkluderer med at kartleggingsverktøyet har potensiale ved at det ikke bare vektlegger domfeltes problemer og utfordringer, men også tar med de ressurser og den motivasjonen de innsatte selv har til å bidra i en endringsprosess. Den største utfordringen med BRIK er å få kriminalomsorgen til å utnytte potensialet som finnes i verktøyet, ettersom det er svært omfattende. Kriminalomsorgen har arbeidet med å fornye og videreutvikle BRIK, men det er ikke ennå kommet noen ny utgave.

Verdal fengsel, ved tilbakeføringskoordinatoren, er den virksomheten som mest aktivt har brukt BRIK og det er også de som er mest fornøyd med å bruke instrumentet. Tilbakeføringskoordinatoren sier:

... Det er et veldig bra program altså, faktisk. Også er det fritekst på slutten da, og da er du liksom, da er du litt i bobla også tenker du fremtid, hvordan kan den se ut? Og mål, og hva skal du konkret gjøre for å oppnå målene ikke sant, og ... Så ... Veldig mange, de går ut ... i fra Brikken veldig sånn lett. Også sier de at ... Det

var veldig bra, jeg føler jeg fikk tenkt mye og ... fikk litt motivasjon på en måte da ... Men det er klart (at) selve bare den brikken er jo ikke nok, du må jo da ta tak i det videre, også er det jo ... Er det jo etter hver bolk en henvisning eventuelt, henvises til ... Og, det er viktig at en tar tak i da, at man ikke bare lar den ligge hvis du ...

Tilbakeføringskoordinatoren vurderer programmet til å være bra og gir konkrete eksempler på at det er mange muligheter innebygd i instrumentet. Men det store spørsmålet er hva informasjonen som framkommer i kartleggingen blir brukt til, og om det bidrar til å lykkes med rehabiliteringen av de innsatte. En utfordring som blir trukket fram er at resultatene som framkommer gjennom «BRIK-ingen» blir lagret i et eget datasystem, som ingen andre enn tilbakeføringskoordinatoren har tilgang til. At de andre ansatte ved fengslet med ansvar for oppfølging av innsatte ikke har tilgang til den innsattes sine målsetninger og refleksjoner i BRIK, gjør det vanskelig å fullt ut anvende informasjonen som grunnlag for rehabiliteringstiltak.

Også på Leira blir kartleggingsinstrumentet brukt, men her inngår det blant flere andre kartleggingsverktøy som for eksempel Euro-ASI², KOMPIS, m.fl. På Leira er de mer kritiske til bruken enn ved de andre enhetene, da de mener at utbyttet ikke står i forhold til innsatsen. De påpeker for eksempel at «BRIK-ingen» gjerne skjer de to siste månedene av året, for å kunne rapportere et høyere tall til kriminalomsorgen. En av de ansatte uttaler:

... Så følte det ut som masse ressursbruk fordi det tar tid, og ikke alle er like bekvemme med å sitte på den der datamaskinen og fylle ut et skjema. Og de spørsmålene de vet du, det er krevende, så du skal forstå litt og ha lest litt om manualen og du skal friske opp manualen for å kunne forstå hva spørsmålene innebærer. Så begynte betjentene "Nei det her vil jeg ikke, det vil vi ikke, det tar altfor lang tid". Også på en måte så har vi det her måltallet, også var det på en måte også å begynne å få det her til og, og bli sydd sammen. Så jeg tror største motstand i utgangspunktet var at vi syns at vi fikk ikke noe ut av det.

Et annet forhold som spiller inn, er at Verdal og Leira har ulik fangepopulasjon. De innsatte på Leira soner siste del av straffen der. I Verdal fengsel soner de fleste hele straffen ved institusjonen. Denne forskjellen kan være en av årsakene til at praksisene er ulike. Generelt vil det å iverksette reformideer innen kriminalomsorgen kreve translatørkompetanse både lokalt og sentralt. Kartleggingsverktøy som dette er preget av målet om å komme fram til målrettede tiltak i rehabiliteringsarbeid som virker universelt. Modelltroskaper er sterk og blir betraktet som nøkkelen til å lykkes. Vil man virkelig lykkes med bruk av BRIK i kriminalomsorgen blir det helt vesentlig at man tilpasser verktøyet til den lokale konteksten, da det er kontekstkunnskap som bidrar mest når det gjelder å få til samarbeid og helhetlig tilbud til den innsatte. Nettopp det at man i Verdal fengsel har tilpasset verktøyet til en bruk som passer for dem, gjør at de kan følge opp de innsatte og koordinere tiltakene.

De ansatte ved Nermarka er også kritiske til kartleggingsverktøyet. En av de ansatte sier:

Nei, ja ja ... ja, provoserende, men samtidig så er det ærlig da. Jeg tenker sånn som, men det blir kanskje litt sånn generelt også, BRIK er jo kanskje, klart det er et verktøy som kan være godt potensiale i, jeg har kanskje ikke sett det helt enda, men, målet er resultatstyring da, og jeg tenker litt sånn der, skille mellom kvantitet og kvalitet, ehm og vi, vi blir jo, vi måler jo kvantitet i stor grad så måler vi kvantitet hele veien, og det er litt synd at vi har gjort så lenge, du har tallet i orden og så er det på en måte greit.

Samtidig som de ansatte problematiserer bruken av BRIK ser de altså potensialet i verktøyet, men de er redde for at instrumentet mest skal brukes til å demonstrere oppnåelse av resultatmål (hvor mange blir BRIK-et), framfor å bruke det til kvalitativ forbedring av tjenestetilbudet overfor den innsatte. Ansatte ved Leira fengsel påpeker i likhet med de ansatte på Nermarka at det blir viktigere å gjennomføre BRIK-en, enn å bruke informasjonen for å utvikle og målrette tilbudet til den innsatte på en god måte. De trekker også fram at kartleggingen kan skape urealistiske forventninger hos

² European Addiction Severity Index

de innsatte om at det skal skje endringer på kort sikt.

Nye tjenestetilbud i fengslet

I dette delprosjektet kom det fram at selvforsyningsmodellen har fått større plass i den hybride organisasjonen de siste årene. Dette kommer av at de sosialfaglige tjenestene har blitt mer etterspurt, ettersom det blir stadig flere dårlig fungerende innsatte som ikke kan nyttiggjøre seg de tradisjonelle tilbudet som finnes i fengslet. Spesielt miljøterapeutisk kompetanse har blitt etterspurt, da slik kompetanse kan gi et adekvat tilbud til denne fangepopulasjonen. Miljøterapeutisk kompetanse kan også brukes i andre sammenhenger som det å inkludere nyinnsatte i det indre liv i fengslet. Den nye gruppa av dårlig fungerende innsatte utfordrer helsetjenesten, både primærhelsetjenesten i kommunene og spesialisthelsetjenesten, ved at den øker i antall og har mer sammensatte problemer. Denne gruppa av innsatte gruppa utfordrer også betjentene og fengslet som system.

For å få til et helhetlig rehabiliteringstilbud til alle, må tilbudet ut fra dette relateres til funksjonsnivået til den enkelte innsatte. I fengslene med lav sikkerhet er det aktivitetsplikt, men det er ikke alle som greier dette til å begynne med. Innsatte med sosial angst, andre psykiske utfordringer, rusrelaterte skader osv. kan ikke nyttiggjøre seg det etablerte rehabiliteringstilbudet og krever andre tilbud. For å hindre at de som ikke greier å utføre aktivitetsplikten blir videresendt til et fengsel med høyere sikkerhetsnivå, og for å møte behovet til denne fangegruppa, har man i Verdal fengsel startet et lavterskeltilbud kalt «Basen» og ansatt en miljøterapeut. Også Nermarka fengsel har ansatte miljøterapeuter ut fra lignende erfaringer med dårlig fungerende innsatte.

Nermarka er et fengsel med høyt sikkerhetsnivå, noe som innvirker på det daglige livet i institusjonen. Det betyr at samarbeidet omkring et mer helhetlig rehabiliteringsarbeid blir mer krevende og det fordrer andre løsninger enn på Leira og Verdal. En av de ansatte presiserer at sikkerhet finnes i flere utgaver. Den ansatte sier:

... deler jo inn kriminalomsorgen og den er jo veldig sånn hierarkisk, formelt bygd opp. Og kriminalomsorgen er på en måte ... det er sikkerheten som på en måte ... det vi kaller "sikkerheten" da, men det er jo både den statiske, kriminalistiske og organisatoriske sikkerheten som på en måte ... styrer, og som nå alle andre aktører innretter seg, etter det. På godt og vondt. Og hvis man skal se på det litt kritisk, så tenker jeg det at det er, kanskje det at man tar bort en del muligheter i forhold til rehabilitering.

Den hierarkiske strukturen med vekt på sikkerhet vanskeliggjør det å få til rehabiliteringsarbeidet, noe som den ansatte poengterer. Også i andre intervjuer kommer det fram at det er en begrunnelse som trumfer alle andre, og det er sikkerhet. Sikkerhetsansvaret er det fengselsledelsen som har og de kan overprøve det som helsetjenesten, skole eller andre velferds-tjenester har bestemt.

Avsluttende diskusjon og konklusjon

Hovedhensikten med dette delprosjektet har vært å bruke et organisasjonsperspektiv for å finne ut mer om de utfordringer som importmodellen skaper når det gjelder samordning og samhandling omkring rehabiliteringsarbeidet innenfor tre ulike fengselsenheter. Hva som er det mest hensiktsmessige systemet av roller og relasjoner for rehabiliteringsarbeidet i fengslene, er et vanskelig spørsmål å svare på. Det kommer an på hvilke type fengsel det er, og hvilke innsatte det har. Mathiesen (2007) hevder at tenkningen om straff og begrunnelse for den har endret seg lite over tid, noe som kan være forbundet med treghet både i strukturene og i utforming av praksisene i de enkelte fengslene. Funnene viser likevel at vedvarende strukturelle dilemmaer knyttet til straffeaspektet og sikkerhetshensynet, og de vanskelige avveiningene rundt rehabiliterings-spørsmål som ofte oppstår i forbindelse med dem, er betinget av hvilken type fengsel det dreier seg om og hvilke innsatte som skal rehabiliteres. Løsningene blir forskjellige, ikke minst ut fra hvilket sikkerhetsnivå de enkelte fengslene har.

Importmodellens styrke er at spesialistene beholder kontakten med utviklingen innen sitt fagfelt (Christie, 1993), men dette legger også føringer for hva som er riktige løsninger innenfor et fagfelt, noe som ikke nødvendigvis er i overensstemmelse med hva andre profesjoner mener. En viktig innvending mot denne styringsformen er at de ulike etatene som arbeider med rehabiliteringsarbeidet blir opptatt av egne målsettinger, framfor å vektlegge at man er avhengig av flere etater for å oppnå gode resultater. Resultater som framkommer i rehabiliteringsarbeidet, er en konsekvens av summen av de tiltak de ulike aktørene setter inn. Med andre ord er de ulike etatene avhengig av hverandre, men styringssignalene bidrar til sektortenkning, eller «silodannelse» som det blir omtalt i faglitteraturen (Bentzen, 2020; Nesheim, Gressgård, Hansen, & Neby, 2019). Når medarbeidere primært blir belønnet for å oppnå mål innenfor sitt eget fagområde, er det en fare for at man mister helheten ut av syne. De innsatte som beveger seg på tvers av de ulike etater, fagligheter eller sektorer risikerer «å falle mellom to eller rettere sagt flere stoler», og bruke tid og krefter på å navigere i ulike logikker og regler.

Det ser altså ut til at importmodellen skaper den det Bolman og Deal (2014) omtaler som strukturelle dilemmaer og at disse igjen hindrer horisontal samordning av rehabiliteringsarbeidet. Det å lede horisontalt, med andre virkemidler enn de klassiske byråkratiske maktmidlene som man finner i fengslene (formelle hierarkier), byr på utfordringer. Ettersom rehabiliteringsarbeidet krever innsats fra og omfatter flere aktører som formelt er atskilte, kan det bli vanskelig å komme fram til gode og relevante løsninger for de innsatte. Dette er ikke spesielt for kriminalomsorgen, men gjelder offentlig sektor generelt hvor mål- og resultatstyring har vært det rådende styringsprinsippet etter år 2000 (jamfør «Plattform for ledelse i staten»). Lederplattformen har bidratt til å gi vertikale og hierarkiske ordninger forrang i styringen av offentlig sektor. I lederplattformen står det:

«Mål- og resultatstyringen har skjerpet oppmerksomheten rundt resultater og har etter alt å dømme gitt større effektivitet og bedre måloppnåelse, i første rekke innenfor den enkelte etat» (s. 9).

For å kunne møte utfordringene i grenseflatene mellom de ulike aktørene, få til mer helhetlig oppfølging av innsatte og finne innovative løsninger på de sammensatte problemene som de innsatte har, er det nødvendig å mobilisere kreftene og få til samhandling mellom dem som arbeider med rehabilitering av de innsatte og den innsatte. Dette forutsetter at man har kjennskap til og har tillit til andre yrkesgrupper som arbeider i fengslet, slik at informasjonen flyter bedre mellom aktørene og at man samhandler bedre. Etablering av samhandlingsarenaer der en kan ha dialog, styre og skape noe sammen, synes derfor nødvendig for å få til et system som fungerer.

Det er grunn til å understreke at dagens praksis ikke er et resultat av ansattes manglende samarbeidsvilje om ulike aktiviteter, men kommer mer av at visse sosiale relasjoner og handlinger i fengslet blir tatt for gitt. Fengslets strukturer reproduseres og blir selvforsterkende ved at mye av praksis blir tatt for gitt og at man har utviklet gode rutiner innenfor sitt praksisfelt (vertikal samordning). Men det blir verre å få til den horisontale samordningen, da den hybride organisasjonsformen setter formelle stengsler for informasjonsutveksling mellom de ulike aktørene som arbeider med rehabiliteringsarbeidet

Spørsmålet er hvordan man kan komme fram til tettere og mere forpliktende samarbeid mellom de ulike aktørene som arbeider i fengslet. Samskaping kjennetegnes ved at man har et felles eierforhold til utfordringene, og at man ser nødvendigheten av de ulike aktørenes bidrag for å komme fram til gode løsninger, eller i alle fall tilfredsstillende løsninger. Spørsmålet er om en så hierarkisk og historisk organisasjon som fengslet kan nedtone de formelle maktforskjellene, og sikre at den nødvendige tilliten mellom aktørene bygges opp, noe som er en forutsetning for å lykkes med rehabiliteringsarbeidet.

I intervjuundersøkelsen påpekte flere av informantene nødvendigheten av både egen rolleforståelse og en trygg relasjon mellom innsatte og hjelper for å få til rehabiliteringsarbeidet. Et nærliggende tiltak for å få til bedre samhandling er å få på plass et samhandlingsverktøy som kan brukes i rehabiliteringsarbeidet.

Det å ta utgangspunkt i BRIK-modellen, og prøvd ut systematisk hvordan denne kunne tilpasses rehabiliteringsarbeidet i de enkelte fengslene, hadde vært en naturlig fortsettelse av dette prosjektet. Tilbakeføringskoordinatorene bør ha en sentral rolle i arbeidet med

å utforme et slik samhandlingsverktøy ved de enkelte fengslene, og sørge for å koordinere de ulike rehabiliteringstiltakene både vertikalt og horisontalt slik at man oppnår et ønsket resultat.

Litteratur

Antonovsky, A., & Lev, A. (2000). *Helbredets mysterium : at tåle stress og forblive rask*. København: Hans Reitzel Forlag.

Bentzen, T. Ø. (2020). *Samskabt styring : nye veje til afbureaukratisering* (1. udgave. utg.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Bentzen, T. Ø., Lo, C., & Winsvold, M. (2020). *Strengthening local political leadership through institutional design: how and why*. *Local Government Studies*, 46(3), 483-504.

Bergsland, R. T. (2018). *Opplæring i fengsel. En casestudie av opplærings betydning for livet etter løslatelse*. Trondheim: NTNU.

Bolman, L. G., & Deal, T. E. (2014). *Nytt perspektiv på organisasjon og ledelse : struktur, sosiale relasjoner, politikk og symboler* (5. utg. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.

Brunsson, N. (2002). *The organization of hypocrisy : talk, decisions and actions in organizations* (2nd ed. utg.). Oslo: Abstrakt forl.

Brunsson, N., & Sahlin-Andersson, K. (2000). *Constructing organizations: The example of public sector reform*. *Organization studies*, 21(4), 721-746.

Christie, N. (1993). Modeller for fengselsorganisasjonen. I T. Mathiesen & A. Heli (Red.), *Murer og mennesker : en KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk* (Oslo: Pax.

Falck, S. (2015). Tilbakeføringsgarantien som smuldret bort: Mellom kriminalomsorg og kommunale tjenester. Tiltaksbro, systematikk eller tilfeldighet?

Hansen, G. V., Dahl, U., & Samuelsen, F. (2014). *Evaluering av BRIK-Behovs-og ressurskartlegging i kriminalomsorgen* (nr. 2014:2). Remmen: Høgskolen i Østfold

Jensen, B., Skaksen, J. R., & Nielsen, B. W. (2020). *Velfærdsstat og befolkning i Skandinavi: Træk af udviklingen siden 1960'erne*. Gyldendal A/S.

Langelid, T., & Fridhov, I. M. (2019). Straffegjennomføring i Norge - eit kort historisk oversyn. I K. G. Westrheim & H. M. K. Eide (Red.), *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge* (s. 29 - 52). Bergen: Fagbokforlaget.

Manger, T., Eikeland, O.-J., Asbjørnsen, A. E., & Norge Fylkesmannen i, H. (2016). *Norske innsette: Utdanningsmotivasjon og hinder for utdanning i fengsel* (Vol. nr 1/16). Bergen: Fylkesmannen i Hordaland.

Manger, T., Eikeland, O. J., Diseth, Å. R., & Hetland, H. (2006). Innsette i norske fengsel: Motiv for utdanning: Fylkesmannen i Hordaland.

Manger, T., Eikeland, O. J., Jones, L. Ø., & Asbjørnsen, A. E. (2017). Innsette i fengsel under 25 år. Tek utdanning, men har vanskar med lesing, skriving, rekning og ADHD. *Bedre skole*.

Mathiesen, T. (2007). *Kan fengsel forsvares?* ([3. utg.]. utg.). Oslo: Pax.

McNeill, F. (2009). *Towards effective practice in offender supervision* (The Scottish Center for Crime & Justice Research). Glasgow: University of Glasgow.

McNeill, F. (2012). Four forms of 'offender' rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective: Forms of offender rehabilitation. *Legal and criminological psychology*, 17(1), 18-36. doi: 10.1111/j.2044-8333.2011.02039.x

Nesheim, T., Gressgård, L. J., Hansen, K., & Neby, S. (2019). Gjenstridige problemer og tverretattlig samordning: Et analytisk rammeverk. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 35(01), 28-50.

Rittel, H. W., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy sciences*, 4(2), 155-169.

Schafft, A., Spjelkavik, Ø., & Frøyland, K. (2013). *En ny rolle for NAV i fengsel : evaluering av NAV-prosjektet "Samordning av tiltak for tilbakeføring"*. Vol. 12/2013.

Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations: ideas, interests, and identities* (4th ed. utg.). Thousand Oaks, Calif: Sage.

Snertingdal, M. (2019). Velferdsstatlige tjenesters organisering i kriminalomsorgen og et nesten 50 år gammelt essay. I KG Westrheim & HMK Eide (Red.). *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge*, 70-86.

St.meld.37. ((2007-2008)). *Straff som virker : mindre kriminalitet - tryggere samfunn : kriminalomsorgsmelding*. Oslo: Justis- og politidepartementet.

Stame, N. (2014). Positive Thinking Approaches to Evaluation and Program Perspective. *Canadian Journal of Program Evaluation*, 29(2), 67-86.

Straff som virker : mindre kriminalitet - tryggere samfunn: kriminalomsorgsmelding. (2008). (Vol. nr. 37 (2007-2008)). Oslo: Justis- og politidepartementet.

4 | Læring i fengselets hverdagsliv

Innledning

Innenfor forskningen på voksnes læring og livslang læring har betydningen av uformelle læringskontekster og hverdagslivets læring fått økt oppmerksomhet. Det legges økende vekt på denne type læring i forskningslitteraturen både nasjonalt og internasjonalt. Begrepene formell, ikke-formell og uformell læring inngår i begrepet livslang læring. De viser til ulike kontekster, prosesser og resultater av læring. Sagt på en annen måte betyr det at vi kan lære noe, nesten uansett hvor vi er, hvor gamle vi er og hva vi holder på med. Uformell læring omtales gjerne som hverdagslæring, tilfeldig læring og selvstyrt læring, og kan også kalles dannelse (Illeris 2012). Det kan handle om læring som skjer uten at vi tror at vi lærer noe og hvor vi er i en kontekst som tilsier at læring ikke er det primære målet. At læringen er uformell kan også si noe om prosessen, som kan være tilfeldig eller planlagt, selvstyrt eller interessebasert. I tillegg kan læringsresultatet være helt annerledes enn hva vi forventer gjennom formell læring (Merriam et. al., 2007). I dette delprosjektet benyttes et bredt læringsbegrep som omfatter relativt varige endringer i tankemønstre og handlingsmønstre (jf. Illeris 2012, s. 16). Formålet med læringen, handler i denne sammenhengen om at innsatte styrker forutsetningene for å kunne mestre og tilpasse seg en tilværelse uten kriminalitet etter løslatelsen.

Innenfor kriminalomsorgen er det intensjoner for fengselsopplæringen som ligger innenfor dette brede perspektiv på læring. Stortingsmelding 27 (2004-2005) «Om opplæringen innenfor kriminalomsorgen» legger i tråd med begrepet livslang læring vekt på målsettinger som dannelse, sosial mestring, selvhjulpenhet og kunnskapstilegnelse som mål for rehabiliteringen i fengsel. I meldingen heter det at:

«læring foregår i ulike kontekster og omfatter både formell, ikke-formell og uformell læring. Det innebærer at læring som bidrar til endring og nye handlingsmønstre kan finne sted gjennom formelle læringsaktiviteter, ulike kurs og trening samt gjen-

nom hverdagslige aktiviteter innenfor fengselets rammer».

I dette delprosjektet har vi kartlagt ulike læringskontekster og utforsket hvilke hverdagsaktiviteter de innsatte deltar i som kan bidra til å støtte vedkommende i å mestre livet uten kriminalitet etter løslatelsen. Læring og mestring betegnes som sentralt innen all rehabilitering (Asphaug, 2011). Formålet har derfor vært å undersøke erfaringene ansatte ved tre utvalgte fengslene; Nermarka, Leira og Verdal, har med læring i fengselets hverdagsliv og aktuelle læringskontekster som har støttet opp under de innsattes rehabilitering. Denne kunnskapen anses som viktig og relevant for eventuelt å kunne forbedre/utnytte de læringskontekstene som identifiseres på en bedre og mer reflektert og helhetlig måte. Forskningsspørsmålene i dette delprosjektet har vært:

- Hva er de ulike læringskontekstene i fengsel?
- Hva kjennetegner disse ulike læringskontekstene?
- Hvordan reflekteres det rundt betydningen av og innholdet i disse læringskontekstene?

Konkret ville vi utforske hvilke hverdagsaktiviteter den innsatte deltar i som kan bidra til å støtte vedkommende i lys av formålet om endring og rehabilitering. Det teoretiske grunnlaget har tatt utgangspunkt i et transformativt perspektiv. Transformativ læring dreier seg om læring som innebærer omdanning eller endring hos den lærende. Det handler om endring av meningsperspektiver og referanserammer (eller endringer i identitet) som Illeris (2012) beskriver. Det innebærer også en erkjennelse av at læring handler om noe mer enn tilegnelse av kunnskap og kompetanse.

Forskning

Betydningen av formell opplæring vektlegges som et viktig element for en vellykket rehabilitering og tilbakeføring til samfunnet etter endt soning. Fengselsopplæringen er en intervensjon som har som formål å bidra til å redusere gjentatte lovbrudd ved å gi kvalifikasjoner og ferdigheter som skal styrke muligheten for ansettelse ved løslatelse (Fylkesmannen i Hordaland, 2016). Et bredere syn er at utdanning er en grunnleggende menneskerettighet (FNs menneskerettskonvensjon av 1948) og at fengselsundervisning bør fostre lovlydige borgere (Costelloe, 2014). Forskning på opplæring i fengsel i Norge har rettet seg motivasjon, deltagelse og nytteverdi. Opplæring i fengsel oppleves som en mestringsarena for de innsatte, og på den måten åpnes nye dører. Forskning viser at opplæringen bidrar til formell kompetanse, men også økt selvtillit, mestring, anerkjennelse og nye muligheter (Eikeland, Manger & Diseth, 2006; Fylkesmannen i Hordaland, 2008; Langeid & Manger, 2005; Manger, Eikeland, Diseth, & Hetland, 2006; Skaalvik, Finbak, & Pettersen, 2005; Tønseth & Bergsland, 2019).

Andre forskere (Costelloe, 2003; Forster, 1976, 1996; Hughes, 2007, 2012; Jupp, 2010) har også observert mulige transformasjonsendring hos studenter på høyere nivå innenfor et fengselsmiljø. De har funnet at ferdighetene som utvikles gjennom deres læring potensielt kan forbedre sysselsettingsutsiktene, redusere gjentatte lovbrudd og forbedre andre livssjanser ved løslatelse. Ingen av disse forskerne har fulgt sine deltakere etter løslatelse fra fengsel og det manglet forståelse for hvordan endringer gjennom læring i fengselet faktisk kan ha en effekt på livet etter utgivelsen.

Flere studier om læring i fengsel handler om effekter av ulike kurs, behandlingsopplegg og miljøtiltak. (Andrews et al., 2011; Aos et al., 2006; Bynner, 2009; Harper & Chitty, 2005; Martinson, 1974). Det finnes et vidt spekter av intervensjoner og program som har hatt til hensikt å rehabilitere og forhindre ny kriminalitet. Disse programmene inkluderer blant annet rehabilitering av narkotikaavhengige, sinnemestringsprogram, programmer for atferdsendring og programmer for å utvikle

ulike kognitive og sosiale ferdigheter. Disse programmene har hatt ulike formål, basert på ulike grener av anvendt psykologi og bruker å være rettet mot bestemte typer lovbrudd (Elliot-Marshall et al., 2005, s.47). Forskning viser at noen slike program kan være effektive for å håndtere underliggende problemer og redusere tilbakefall (Vennard & Hedderman, 1998). Reuss og Wilson (2000) argumenterer for at slike intervensjoner kan fungere for noen innsatte i noen sammenhenger, men at praksisen og gjennomføringen av kursene ser ut til å ignorere de innsattes livshistorie og personlig identitet (s.174).

Mange innsatte har ikke et reelt valg når det gjelder å delta på disse programmer siden de utgjør en del av straffeplanen deres (Clark, 2006). Duguid (2000) hevder at «varig endring i form av rehabilitering eller transformasjon bare kan skje hvis individer blir behandlet som subjekter og ikke objekter (s.61). Duguid hevder at disse inngrepene pålegges de innsatte som objekt, mens utdanning i fengsel gir en mer "naturlig" prosess med, ettersom den anerkjenner en fange som et subjekt i stedet for et objekt.

Forskning på læring i fengsel har sjelden vært knyttet til hverdagslige aktiviteter, selv om argumentene for hverdagsaktiviteter innenfor fengselskonteksten i mange sammenhenger har vært knyttet til rehabilitering og endring i tankemønster. De studier som benytter transformativt læringsperspektiv i studiene er også ofte relatert til formell læring/utdanning i fengsel. Blant annet oppdaget Wilson (2007) at det å ta utdanning i fengsel hadde mindre å gjøre med formell læring og mer å gjøre med å forbedre seg på en «ny sosial identitet» på utsiden.

En del studier vil være relevante i forhold til dette delprosjektet, der Reuss (1999) fant at det var mulig å utvikle sin identitet positivt i et fengselsmiljø og at det ligger et potensiale for å kunne endre den kriminelle destruktive adferd (p.117).

Et EU-prosjekt har satt søkelys på den mulige betydningen av uformell læring og kompetanse i fengsel. Her fremheves at uformell læring kan gi verdifulle muligheter for aktiv deltakelse og personlig utvikling, som begge kan hjelpe den

innsatte til å utvikle atferd og adferdsendring som anses å være en viktig forutsetning for vellykket tilbakeføring (Maruna, 2001; McNeill et al, 2012). Flexibiliteten i mer uformelle tilnærminger til læring øker også potensialet for autonomi (Honey & Mumford, 1982; Kolb, 1984), som igjen støtter dem i å gjenkjenne strategiene og tilnærminger som fungerer for dem. Artikkelen til Armstrong og Ludlow (2016) beskriver potensialet for transformasjon i meningsfulle møter som skaper individuell, sosial og institusjonell tilknytning og «togetherness». Gjennom å lære sammen med andre skapes samhold og de innsatte «konnekter» med seg selv på nye måter og omskaper egne tankemønstre –når det gjelder tanker om seg selv, andre og egen rolle i samfunnet.

Artikkelen av Warr (2016) konkluderer med at det å sette søkelys på «soft skills», i tillegg til formelle kvalifikasjoner, vil skape «a prison Education system» som leverer en mer pedagogisk fundert transformasjon.

Den forskningen som er gjort viser med all tydelighet at uformell læring og hverdagslivslæring i fengsel kan ha et transformativt potensial.

Teori

Illeris' tredimensjonale læringsmodell

Dimensjonene som Illeris' læringsmodell er bygd opp rundt er innhold, drivkraft og samspill. Illeris legger til grunn at alle disse dimensjonene er nødvendig for læring, og at modellen må ta utgangspunkt i hele mennesket. Drivkraftdimensjonen omfatter de lystbetonte følelsene vi gjerne får når vi opplever noe vi liker og som interesserer oss. Drivkraftdimensjonen omfatter mobilisering av den nødvendige energien og motivasjonen som kreves om man skal kunne lære seg noe (Illeris, 2012). Illeris sier at for eksempel nysgjerrighet eller udekte behov kan være motivasjon for å oppsøke ny kunnskap, forståelse eller ferdigheter. Jarvis (2006) introduserte begrepet «disjuncture» for å forklare hva som kan motivere for læring. Han viser da til forstyrrelser, eller en uoverensstemmelse, mellom det man vet og det man ser (Jarvis, 2006). Motivasjon, følelser og vilje er

viktige begrep, eller det som Illeris (2012) kaller signalord, for drivkraftsdimensjonen. Innholdsdimensjonen dreier seg om det som læres. Det gir ikke mening å snakke om læring uten at det er et læringsinnhold. Det kan handle om kunnskap, ferdigheter, innsikt og holdninger, og kan ha form av identifisering og gjenkjenning av egne erfaringer som skaper mening og mestring hos den enkelte. Signalordene her er kunnskap, innsikt, forståelse og ferdigheter. Den tredje dimensjonen handler om individets samspill med den sosiale og materielle omverdenen, både det nære og sosiale nivået, og det overordnede samfunnsmessige nivået. Den kalles samspillsdimensjonen og handler om vår sosialisering og integrering i fellesskapet. Å kommunisere og reflektere sammen med andre anses som viktig for læringen. I denne forbindelsen som ressurser i form av samtalepartnere å kunne reflektere sammen med. Refleksjon som en læreprosess kan fungere som ettertanke, eller som: «... akkomodativ læring som ikke finner sted i direkte sammenheng med de utløsende impulsene, men først etter en tidsforskyvning» (Illeris 2012, s. 91). De signalordene Illeris har fremhevet for samspillsdimensjonen er handling, kommunikasjon og samarbeid.

Transformativ lærings teori

Transformativ læring kan defineres som «en prosess der det stilles spørsmålstegn ved tidligere ukritisk assimilerte antakelser, tro, verdier og holdninger (Cranton, 2006, s.5).

Påvirket av Habermas (1984), differensierte Mezirow (1991) mellom instrumentell læring og kommunikativ læring. Han vurderte instrumentell læring å være oppgaveorientert problemløsning for forbedret ytelse samtidig som kommunikativ læring involverte kritisk vurdering av det som ble kommunisert, slik at den voksne kunne gjenkjenne tidligere ubestridte verdier og perspektiver ved å reflektere over disse i relasjon til nye erfaringer og møter med nye perspektiver.

Transformativ læring kan dermed relateres til begreper som refleksjon, kritisk tenkning og bevisstgjøring. Illeris (2013) skisserer tre forutsetninger for transformativ læring: det må

allerede finnes relevante skjemaer som kan endres eller omstruktureres, det må finnes en interesse eller et behov for å mobilisere tilstrekkelig energi til denne prosessen, samt at den lærende må føle seg tilstrekkelig trygg til å kunne gi slipp på det kjente og etablerte (Illeris 2013). Selvreflekterende læring, knyttet til den voksnes identitet, psykososiale historie og potensial for individuell og sosial endring, er grunnleggende for transformativ læring. Den selvreflekterende voksne presenteres med en alternativ måte å se seg selv og verden rundt seg på. Selvreflekterende læring i seg selv ble ikke ansett som transformerende, men det kan føre til transformasjon (Brookfield, 2000; Cranston, 2006; Mezirow, 1997, 2000).

Mezirow (2000) presenterte 10 faser som transformativ læring ofte fulgte:

- Desorienterende dilemma
- Selvransakelse med følelser av skyld eller skam
- Kritisk vurdering av epistemiske eller sosiokulturelle forutsetninger
- Anerkjennelse av ens misnøye og bevissthet om potensial for transformasjon
- Utforskning av muligheter for nye roller, relasjoner og handlinger
- Planlegge et handlingsforløp
- Tilegnelse av ferdigheter for å implementere disse planene
- Foreløpig utprøving av nye roller
- Bygge kompetanse og selvtillit i nye roller
- Reintegrering i samfunnet på bakgrunn av ens nye perspektiv

Mezirow (1997) foreslo at selvregi og selvstyring bør være målet, slik «den rådende filosofien om voksenopplæring» fremhever (s17). Tough (1975) har imidlertid understreket at noen vil trenge betydelige eksterne ressurser å fullføre læringsprosjektene sine og Brookfield

(2000), som fant ut at læringen ofte fant sted i uformelle omgivelser, antydte at støtte, veiledning og trygghet var en avgjørende betingelse for suksess. Brockett og Hiemstra (1985) gikk videre og anbefalte en rekke kriterier for vellykket læring som inkluderte å respektere seg selv, være bevisst av sine egne styrker og svakheter, søke og ta ansvar for sin egen læring og kontrollere tid og rom for læring. Mange av disse kriteriene kan ikke være tilgjengelig i alle læringsammenhenger (i et fengsel for eksempel). Chene (1983) hevdet i tillegg at realistiske mål er de som kommer fra en person som har forståelse for egne behov, er klar over alternativene og har fri tilgang til disse alternativene. Det er mulig at mange innsatte ikke kan være en slik person. Transformativ læringsteori har fått betydelig kritikk gjennom årene. Taylor (1998, 2007), som gjennomgikk mye av den empiriske forskningen som undersøkte transformativ læring, fant at teorien ikke i tilstrekkelig grad håndterte rollen som

kontekst eller viktigheten av relasjoner. Katalysatorene for transformativ læring var ikke godt definert. Merriam et. al. (2007) stilte spørsmål ved forholdet mellom modenhet, kognitiv utvikling, sosioøkonomisk klasse og transformativ læring. Hun hevdet at transformativ læring ikke kunne være fullt utviklende siden et avansert kognitivt nivå var en nødvendig forutsetning for at transformativ læring skulle skje.

Transformativ læring forstås gjerne som krevende og belastende. Slik læring kan typisk skje som et plutselig gjennombrudd, eksempelvis utløst av en krise, eller som resultat av en lengre prosess. Transformativ læring fremstilles derfor noen ganger som en «kriseløsning», som benyttes når det oppleves som eneste vei ut av en problemsituasjon (Merriam et. al., 2007; Mezirow, 1997). En fengselsstraff kunne være akkurat en slik personlig krise.

Stillasbygging

For at læring lettest skal inntreffe, hevdet Vygotsky (1978) at den må skje i elevens nærmeste utviklingszone eller den proksimale utviklingssonen. Denne ligger mellom elevens aktuelle utviklingsnivå, det eleven kan utføre alene, og

det mulige utviklingsnivået, det eleven har muligheter for å klare med hjelp fra andre. Målet er at eleven gradvis skal utvikle sin kunnskap, fra å få veiledning og tilrettelegging fra andre, til å kunne bruke sin kunnskap selvstendig (Lyngsnes & Rismark, 2017, s. 62).

Som Lyngsnes og Rismark (2017, s. 62) påpeker, er den lærende avhengig av noen som kan peke på kritiske faktorer, lage strukturer og stille spørsmål som hjelper eleven videre i tenkingen, i tillegg til påminnelser og hjelp til å holde motivasjonen og arbeidsmoralen oppe. Det er dette som kalles stillasbygging. Læreren, eller i dette tilfelle ansatte i fengselet, er med å bygge et stillas for eleven, som i dette tilfelle er den innsatte, som gradvis fjernes når den innsatte blir mer selvstyrt. I denne prosessen er det viktig at både eleven (den innsatte) og læreren (den aktuelle ansatte) har samme forståelse av målet med læringen, altså at de har en felles situasjonsdefinisjon, og at hjelpen blir brukt på en restriktiv og bevisst måte.

Tharp og Gallimore har, med utgangspunkt i Vygotskys teori, identifisert seks måter å gi denne hjelpen, som de kaller «assistert læring». Dette er modellering, forsterkning, tilbakemelding, instruksjon, stille spørsmål og kognitiv strukturering. Ved modellering viser en lærer eller instruktør hvordan en arbeidsoppgave eller en aktivitet kan utføres. Forsterkning og tilbakemelding blir litt over i hverandre, da de begge handler om å gi respons på arbeidet eller aktiviteten som er utført. Relatert til dette prosjektet, vil dette kunne gi oppmerksomhet til den innsattes endringsprosess. Ved at ansatte stiller spørsmål og reflekterer sammen med den innsatte skapes mental aktivitet hos den innsatte, som gjør at de ikke bare repeterer kjent kunnskap, men går utover sitt aktuelle utviklingsnivå, som Vygotsky (1978) kaller det.

Datainnsamling

I tillegg til forberedelser med besøk ved Trondheim fengsel, Nermarka, er det gjennomført tre gruppeintervju; ett ved Leira fengsel, ett ved Verdal fengsel og ett ved Nermarka. Det var 3-6 ansatte til stede på gruppeintervjuene. På grunn av Covid-19, ble ett av intervjuene gjen-

nomført på Teams, de to andre ble gjennomført fysisk ved fengslene. Intervjuene ble tatt opp på lydopptaker, transkribert og analysert gjennom en induktiv temasentrert analytisk tilnærming. En temasentrert tilnærming kjennetegnes ved at oppmerksomheten mot informasjonen som er gitt av informantene, og leter etter mønstre og kategorier i det de trekker frem (Thagaard, 2009). Temaene som de ansatte snakker om, er i sin tur respons på spørsmål stilt gjennom en halvstrukturert intervjuguide som er formulert for å gi et grunnlag for å svare på problemstillingen. De ansatte som ble intervjuet hadde ulike arbeidsoppgaver ved fengslene;

- Bedriftsleder i fengsel
- Ledere opplæring i fengsel
- Fengselsbetjent
- Tilbakeføringskoordinatorer/ruskonsulent
- Fengselsleder
- Miljøarbeidere
- Leder skole
- Aktivitører
- Kontaktbetjenter
- Helsepersonell
- Daglig ledere
- Tilbakeføringskonsulenter
- Ruskonsulenter
- NAV i fengsel + sysselsettingskoordinator

Resultater

Læringskontekster/hverdagsaktiviteter

Uformelle læringskontekster og hverdagslivet i fengsel er på flere måter veldig ulik hverdagslivet og mulig læringskontekster utenfor fengselet. Hverdagslivets muligheter begrenses

blant annet av den fysiske fengselsstrukturen, mens friheten til å velge hva man vil gjøre i hverdagen begrenses av hvilken dom man har og hva man er forpliktet til å delta i som en del av rehabiliteringsplanen. Sikkerhetsnivået i de ulike fengslene varierer, noe som påvirker den fysiske strukturen. Fengslene er enten åpne eller lukkede institusjoner. Et lukket fengsel har høyere sikkerhetsnivå for å hindre rømning og for å avskjerme fengselet fra verden utenfor. De innsatte blir låst inne i sine celler hele eller deler av døgnet. Et åpent fengsel har ingen fysiske murer rundt fengselet og de innsatte har større frihet til å bevege seg rundt. Innsatte med lengre dommer vil ofte bevege seg mellom fengslene som en del av rehabiliteringsplanen for hver enkelt, ofte ved å flytte til et lavsikkerhetsfengsel før de løslates. De med kortere dommer vil ofte finnes seg i samme fengsel gjennom hele soning eller måtte flyttes av ulike årsaker, som plassmangel eller oppførsel osv.

Dermed vil det være ulike hverdagsaktiviteter som er aktuelle som mulige læringskontekster i de ulike fengslene. Det er også slik at kortere dommer gir mindre tid til læring og endring enn lengre dommer. Funnene basert på intervjuer med ansatte i tre fengsle viser at det er mange ulike hverdagsaktiviteter som utgjør mulige læringskontekster, - en kontekst hvor man samtaler og reflekterer, en kontekst hvor man mestrer og lærer praktiske ting, en kontekst hvor man lærer å omgås sosialt, en kontekst hvor man lærer respekt og taktfullhet overfor andre, en kontekst hvor man utfordres og mestrer nye ting.

Jobb i ulike fengselsbedrifter, skole, bibliotek, butikk, organisert og uorganisert fysisk aktivitet (fotball, bowling, se fotballkamper, fjellturer, sykkelsturer og overnattingsturer er eksempler på hverdagsaktiviteter. Noen av disse aktivitetene er obligatoriske for ulike innsatte, mens noen av aktivitetene er valgfrie. Ulike kurs tilbys også, slik som eksempelvis sinnemestringskurs, kriminalitet som livsstil (heter nå «nye utfordringer» og pappakurs. Det som de ansatte kaller «Walk and talk» er også en hverdagsaktivitet hvor man skaper rom for å snakke om hverdagslige ting, utfordringer og ting som de tenker på mens man går tur. Miljøterapi er en del av dette (være sammen med og prate med

de innsatte og finne på aktiviteter). Det finnes også hobbyrom (male, bygge), grafisk rom (fotoshop osv.), tv-spill, filmrom, bordtennis, reflekterende samtaler, systematiske samtaler med innsatte (snakker om alt mulig, såre ting, triste ting, muligheter, utfordringer), musikkbinge, konserter, eget sommerprogram, ulike bedrifter og arbeidsplasser, kjøkken. Særlig på Nermarka har man mange ulike aktiviteter, men også på de mindre fengslene er man opptatt av aktivisering gjennom ulike tilbud til de innsatte.

Det er jo selve fundamentet for det vi driver med – få dem med ut, ha kontakt med dem, ta dem med på opplevelser osv. Ta av uniformen og delta på aktiviteter på lik linje med dem og vise dem at det går an å ha det ok uten å være rusa å så en spire. Ansatt Nermarka

De ansatte viser at det reflekteres over betydningen av disse hverdagslige læringskontekstene og hvilken betydning de har for de innsatte. Det å få nye arbeidsoppgaver, prøve nye ting og oppleve mestring er noe flere av de ansatte peker på som viktig. I tillegg til å «oppdage sin egen kompetanse» og bruke denne kompetanse i et fellesskap. Det kan være å lage mat, tenne et bål eller å lage noe med hendene. I tillegg vektlegges tillit og trygghet når nye ting skal prøves ut og mestres. Oppfølging, gode samtaler og refleksjon er noe de ansatte også påpeker som viktig. Dessuten peker de på viktigheten av medbestemmelse, ansvar og eierskap til sin egen rehabiliteringsprosess.

De får mer ansvar for hva de gjør og ikke gjør. Det er ansvarsfølelsen som er viktig. Samme som et fotballag, der det plutselig er tre stykker som ikke møter – hva blir det da. Det blir jo ikke noe lag. Ansatt Leira

De ansatte presenterer også noen formål med de ulike aktivitetene, der det reflekteres over betydningen av disse læringskontekstene når det gjelder rehabilitering og endring. Formålene med disse aktivitetene er selvsagt primært knyttet til aktivisering og deltagelse. Men formål som meningsfulle aktiviteter, det å oppleve mestring, medbestemmelse og ansvar, refleksjon og gode samtaler, bygge relasjoner med andre, bli sett og hørt, prøve nye ting, oppdage nye sider ved seg selv og det å korrigere hverandre i et sosialt

felleskap er formål som nevnes av de ansatte; «Oppførsel mot hverandre -tilbakemelding til hverandre. Der er det også en læringsarena og en læringsprosess i det å lære hvordan man oppfører seg mot andre».

Oppsummert kan vi si at det foregår mye aktivitet i fengslene og hverdagslivet i fengsel omfatter mange ulike hverdagslige situasjoner og mulighetsrom for refleksjon, læring og endring. I tillegg til disse mulighetsrommene, kontekstene og situasjonene i hverdagslivet er det ulike faktorer som nevnes som forutsetninger for at det skal skje endring.

Oppsummert kan vi si at de faktorer med betydning for læring og endring som de ansatte legger vekt på er:

- Meningsfulle arbeidsoppgaver og mestring
- Tillit og trygghet
- Medbestemmelse og ansvar
- Refleksjon og gode samtaler (mellom ansatte og innsatte og mellom innsatte)
- Bygge relasjoner (mellom ansatte og innsatte og mellom innsatte)
- Korrigeringer (mellom ansatte og innsatte og mellom innsatte)

Disse faktorene vil vi se litt nærmere på i neste avsnitt, gjennom å redegjøre nærmere for følgende kategorier som er identifisert i analysen av intervjuene og som de ansatte vektlegger å ha betydning for læring og endring; 1) «Å lande» – viktig for læring og endring, (2) Tillit, ansvar, respekt og åpenhet, 3) Nye tankemønstre, 4) Helhetlig og individuelt perspektiv, og 5) Mulighetsrom i et lukket samfunn

Å «lande»

Det er flere ansatte som påpeker at det for mange innsatte er viktig å lande når man begynner på soningen av en dom. For noen vil det være første soningen de gjennomfører, for andre vil dette med rusavhengighet kunne være

en vanskelig utfordring når man starter soningen. Flere ansatte understreker at det er en forutsetning for å starte en rehabiliteringsprosess å bli rusfri, for da er det lettere å motivere dem og få frem «deres gode sider».

Hvis du får en dom — og du ruser deg jo fordi det er noe du vil ha så det er ikke bestandig det oppleves som negativt å ruse seg, så går det jo over stakk og stein da og når de blir innsatt, så er de jo ikke ferdig med denne rusinga- kanskje de ser at det ikke er noe annen utvei heller. Da tar det litt tid før de får denne erkjennelsen selv, at det kanskje ikke er så lurt å holde på med dette. Vi kan jo ønske såå mye for dem, men om de ikke ønsker noe annet liv etterpå (endring), så er det veldig vanskelig å ha denne hjelperollen om de ikke ønsker det selv. Du kan jo bare tenke deg selv om du ønsker å gjøre en endring i livet ditt, så er det jo ikke så himla enkelt. Vi har en del uvaner vi å De må ønske det selv ... og det er jo først da at vi får til å gjøre et ordentlig arbeid da – for da er de mer mottakelig. Ansatt Leira

Det kan være utfordrende for en rusavhengig som nettopp er blitt nykter å være med på alle aktiviteter osv. Bare det å snakke med de andre innsatte kan være store utfordringer for noen, sier en ansatt ved Nermarka. Det å være med på å legge nye planer for livet som innebærer store endringer, kan også være skremmende utfordringer for mange.

Det er så mye prat om rus mellom de innsatte som går på rus. De som er på rusenheten, har jo en fellesnevner og det er jo rus. Da blir det mye rusprat og det sier andre innsatte. De som ikke kan så mye anna, rus er det de kan, rusmiljøet er det de kjenner Det å sitte i fellesskapet og snakke om rus prøver vi å slå ned på. Men da må jo vedkommende ha noe annet å prate om og da er det gjerne det å være ute på aktiviteter som kan gi noe annet å prate om. Ansatt Nermarka

En ansatt understreker at det handler om å møte alle der de er, med likeverd, respekt og medvirkning. Den ansatte sier videre at de vet av erfaring hvor viktig det er med autonomi og medbestemmelse i en endringsprosess.

Det som er viktigst i konsekvenspedagogikken er jo menneskesynet. Vi har troen på mennesket, at det kan utvikles og at mennesker vil det beste for seg selv. Vi har troen på at de kan gjøre de valgene som er bra for deg selv. Hvis du har troen på dette, så blir det et helt annet utgangspunkt enn om vi ikke har hatt det. Så det tror jeg er godt innarbeidet her altså. Ansatt Leira

Alle de ansatte opplever å se klare endringer hos flertallet av de innsatte, særlig hos de som soner en lengre periode. De understreker at jo lenger de er innsatt, jo mer endringer ser de. De som har lenge dommer, ser etter hvert at det kan være greit å være relativt streit også, ikke ruse seg og være aggressiv. De må liksom få tid til å «lande litt». Noen trenger lengre tid enn andre for å lande og for å komme i gang med sin endringsprosess.

En annen gruppe innsatte som blir fremhevet og som trenger å «lande», er de som sitter i varetekt, de som er satt inn for første gang og de som sitter i isolasjon. Ansatte forteller at de som sitter i isolasjon kan være både redde og ustabile, og en ansatt forteller at det kan ta opptil to måneder å få vedkommende med seg ut på en luftetur. De innsatte kan oppleve både sjokk, skam og depresjon når de blir innsatt for første gang. Da kan det være en lang prosess før man «lander» og får bygget tillit og trygghet nok til at man klarer å delta på ulike aktiviteter i fellesskap med andre.

For de som sitter på isolasjon da og ikke vil være med eller ... hva er meningsfull aktivitet for dem? Jeg tenker sånn at det å sitte å drikke kaffe og prate skit er meningsfull aktivitet det å. Vi har ikke noe sånn store krav til dem om å produsere ting osv. Det å være sammen med et menneske er viktig. Vi har jo noen som kjem som kan virke litt sånn stakkarslig.

Også det de ansatte benevner som «sårbare» innsatte som ikke klarer å tilpasse seg jobb eller skole, krever særlig tilnærming i soningens tidlige fase.

Og når det er innsatte som sliter ekstra, og som er isolert. Da er det å ha tett samarbeid med betjentene er viktig. Så er det å starte da med dem som er isolert. De er i sjokk, de er redde og

de er ustabile. Så når jeg kommer og spør om de vil bli med ut en tur. «Nei nei ... jeg vil bare ligge her ...». Da må du bare prøve da og det kan ta ei uke, det kan ta to uker Jeg har eksempel på at det tar 2 mnd. der jeg er innom hver dag og sier: «kom igjen da ... bli med ut». Så det kan være en langvarig prosess for enkelte. Det handler jo om å skape tillit, trygghet og det å lure dem ut etter hvert da. Det å være medmenneske oppi der kan være Mange får jo veldig sjokk når de blir satt inn og det går jo som regel en uke eller to ... jeg kan oppleve å gå i store luftegård i 40 min uten at de sier noe, men kanskje i uke to begynner de å snakke. Men det handler om ikke å gi seg. Da må jeg jo minne dem på dette med isolasjonsskader. For ofte sier de: «nei, men det går bra med meg sjø – jeg ligger og kikker på tv' en jeg». Etter noen uker så må jeg si at «dette er ikke bra. Ansatt Nermarka

Oppsummert betegner de ansatte det «å lande» som viktig, det handler om å bli rusfri, finne seg til rette i situasjonen og etablere en slags begynnende tillit og trygghet i situasjonen. Dette beskrives som en forutsetning og et grunnlag for å starte med en rehabiliteringsprosess.

Tillit, ansvar, respekt og åpenhet

I prosessen med å «lande» ble det påpekt at tillit og trygghet var viktig.

«Det er jo noen ord som er med og som er viktige her også – som for eksempel dette med respekt. Det er noe som vi prøver å vise dem i fra første stund og som vi oppfordre dem til å ha overfor hverandre. Det er tillit, ansvar og respekt, og åpenhet. Og får vi til den biten der, så er Leira en god læringsarena. Vi prøver å legge til rette for dette, samtidig som vi understreker overfor dem at de har et ansvar for hverandre også – i forhold til å hjelpe hverandre gjennom soninga.»
Ansatt Leira

«De oppdager at de ikke trengte å være ruset for å få ting til, de får tillit, støtte, de mestrer arbeidsoppgaver og de blir sett».

De ansatte på alle de tre fengslene understreker viktigheten av å bli sett og ikke minst å møte de innsatte der de er. Innsatte-befolkningen

består av individet som har ulikt ståsted og ulike utfordringer; det er rusavhengige, psykisk syke, innsatte i varetekt, innvandrere, innsatte med tøff oppvekst, men også ressurssterke mennesker i høyere sosiale lag osv. De innsattes ståsted kan dermed være svært forskjellig, noe som vil kreve ulike tilnærminger med tanke på å starte en endringsprosess.

«Det handler om å møte alle der de er. Likeverd og respekt ... og medvirkning selvsagt akkurat som vi har ellers i skolen også. Men vi vet jo hvor viktig det er med autonomi og medbestemmelse».
Ansatt Leira

«Det som er viktigst i konsekvenspedagogikken er jo menneskesynet. Vi har troen på mennesket, at det kan utvikles og at mennesker vil det beste for seg selv. Vi har troen på at de kan gjøre de valgene som er bra for deg selv. Hvis du har troen på dette, så blir det et helt annet utgangspunkt enn om vi ikke har hatt det. Så det tror jeg er godt innarbeidet her altså» Ansatt Leira

Dette med tillit, trygghet, respekt og åpenhet vektlegges som viktig ved alle de tre fengslene. Det kan være lang vei dit for noen, og kortere vei for andre. Likevel sier de ansatte at dette som et grunnlag og et fundament for at man kan ta innover seg og lære nye ting, møtes i et sosialt fellesskap og starte på en endringsprosess.

Nye tankemønstre

Det å forandre tankemønstre kan være krevende for mange innsatte, og noe de ansatte jobber med i ulike sammenhenger i fengselet. Etter å ha «landet» litt, så starter en prosess frem mot løslatelse for hver enkelt. Dette handler om tilrettelegging for endring. Det samtales om hva de ønsker seg, og hva de sikter mot. I tillegg samtales det om løslatelsen og hva de ser for seg og hva de planlegger. Ulike samarbeidspartnere trekkes som regel inn tidlig med tanke på sysselsetting, bolig og oppfølging av ulike slag. De ansatte opplever at dette er en prosess de innsatte stort sett er motivert for. Det er nettopp her de ulike hverdagssammenhengene utgjør et mulig handlingsrom for endring gjennom refleksjon, samtaler, utveksling av erfaringer i fellesskap, mestring av nye

aktiviteter, inkludering og det å bli sett og hørt. De ansatte som er intervjuet, hevder at det kan være utrolig krevende å endre godt innarbeidede tankemønstre hos innsatte og at slike tankemønstre blir som en «autopilot» som automatiske reflekser fremtrer i ulike sammenhenger. Det å bli bevisst dette og være villig til å gjøre en innsats for å endre dem, det er krevende.

«Det handler mye om bevisstgjøring av tankemønstre. For å sette inn noen «bremsetanker». Hva som skjer i de settinger som jeg har vært i der det er en del autopiloter som setter i gang. «Hva er det du ønsker å oppnå i livet ditt». Noen ganger bruker du rus fordi du tror du kommer videre, men rus kan også stå i veien for det du vil. Og det handler mye om en bevisstgjøring i forhold til det da.»
Ansatt Verdal

Flere av de ansatte sier at den daglige jobben deres handler veldig mye om veiledning i hverdagen.

«For eksempel i dag når de skulle gå til jobb, så var det noen som skjellet ut de ansatte i kulvert. Så da blir det jobben vår å gi tilbakemelding på at det ikke er ok. Det er jo det som er vår hverdag, veilede på hva som er greit og ikke greit, språkbruk osv.»

Flere av de ansatte har fått opplæring i motive-rende intervju (MI) og reflekterende samtaler, en anerkjent metode som er blitt veldig utbredt. En ansatt hevder at dette er en kjent metode og at den fungerer. Den ansatte sier videre at det er en litt rar form for samtale da som i dette fengselet foregår på den innsattes rom. Det er den innsatte som bestemmer hva samtalen skal handle om og så er det en ansatt som intervjuer og en ansatt som reflekterer sammen med den innsatte. Så det blir en trekant samtale. Ut ifra dette blir en del tankespirer som den innsatte tar med seg for å reflektere videre til neste gang da. Som regel er det en og en innsatt, men ved Nermarka har de også kjørt samtaler i grupper. Den ansatte som var med på disse samtalene opplevde at de innsatte var veldig støttende til hverandre i disse gruppesamtalene, med ting de hadde tenkt på lenge som de får luften med andre. Den ansatte forteller at på avdelingene

ellers, er det veldig mange av de innsatte som viser den tøffe sida, samtidig som de ikke vil snakke om det de sitter inne for.

«Det er sjelden de reflekterer over det de sitter inne for, men de tenker mye på omstendighetene rundt. Men vi ansatte er jo ikke behandlere, så vi vet ikke alltid helt hvilke knapper vi trykker på. Akkurat det kan være veldig arbeidskrevende og ressurskrevende». Ansatt Nermarka

De ansatte opplever at de gjør en betydelig innsats når det gjelder å motivere, korrigere, veilede og støtte den innsatte i å endre tanke-mønster og adferd.

«Jo lengre de er her jo mer og oftere kommer de i situasjoner hvor de får bekreftelse og tilbakemelding på ting dem gjør i en rusfri tilstand, så ser de at de får det til likevel ... jeg trenger ikke være påvirket for å få det til ... for å tørre eller mestre eller.. Derfor er det veldig bra å la dem få prøve litt ulike ting også, får å la dem få oppleve mestringfølelsen. Du må la personene få være litt i oppgaven for å få den litt under huden og kom i en posisjon der du kan lære opp nye innsatte for eksempel. En som de kan ta med seg og lære opp for eksempel i gartneriet. Det er bare vinn-vinn. Det gjør også noe med fellesskapet mellom de innsatte også. Så er du god på noe og så er jeg god på noe, og sammen får vi til mye bra sammen».

Ansatt Leira

Men de ansatte har også mange eksempler på at de innsatte korrigerer og veileder hverandre. Drevne, eldre innsatte kan i mange sammenhenger bli som «mentorer» for nye innsatte som har større påvirkningskraft på de nye innsatte. Dette kan være både på godt og vondt selvsagt. Korrigeringer mellom de innsatte kan også være en måte å styrke eller opprettholde gamle tankemønstre.

De ansatte nevner mange eksempler på hverdagslige kontekster som brukes aktivt til dialog, refleksjon, veiledning, støtte, motivasjon og oppmuntring. Det kan eksempelvis være ved middagsbordet, mens man går en tur, eller man sammen holder på å lage en blomsteroppsats osv. Situasjoner som utnyttes for å bidra til nye perspektiver på egen adferd og tankemønstre; og derved også innsattes egen rehabilitering

og endring. En av de ansatte ved Verdal fengsel forteller følgende historie:

«Han fikk det jo for seg at han kunne sy om gamle gardiner til skittentøyposer. Han ble litt gira på det da. Vi kjøpt symaskin til han og han satt oppe hele helga og leste bruksanvisning og prøvde symaskina. Så på mandags morran så kunne han bruke den da og satt på basen og sydde skittentøyposer som bare det. Og når han fikk positive tilbakemeldinger i tillegg, så hjalp det på vet du. Den første utgaven var ikke helt perfekt, men nummer to og tre ble bedre. Det samme med fuglekassene han laget. Den første er det ikke sikkert noen ville hengt opp, men så blir de finere og finere. Det handler om medbestemmelse, motivasjon og mestring».

Ansatt Verdal

Helhetlig og individuelt perspektiv

De ulike læringskontekstene ser ut til å spille sammen med hverandre på ulike måter; noen læringskontekster for samtaler og refleksjon over livet, kontekster for mestring og motivasjon, kontekster for utvikling av kompetanse, kontekster for læring av sosialt spill, og kontekster for kulturell og medmenneskelig toleranse osv. Læring i en kontekst ser dermed ut til å ha overføringsverdi til læring i andre kontekster. Flere ansatte påpeker da også at det er viktig å se det helhetlige individuelle perspektivet for at læring og varig endring skal skje. Å ha en større bevissthet rundt de ulike sammenhengene og mulighetene for læring og endring som ligger der er utfordrende i et større fengsel med mange innsatte og mange ulike hverdagsaktiviteter. Dette helhetlige og individuelle perspektivet kan være lettere å få til i et mindre fengsel, som gir mer mulighet for overblikk over det foregår i hverdagen og kortere «kommunikasjonslinjer» mellom de ansatte.

Det understrekes i flere sammenhenger at sammensatte behov krever individuelle, helhetlige løsninger. Relatert til det ovennevnte, beskriver de ansatte nødvendigheten av samhandling rundt personer som har behov for et sammenhengende tjenestetilbud på tvers av et sektorinndelt og fragmentert velferdsapparat. Et illustrerende eksempel er bidragene

som omhandler sårbare innsatte, hvor de ansatte viser til et behov for helhetlige tilnæringer der hele livssituasjonen til den innsatte (inkl. for eksempel helsetilstand, skolegang/ utdanning, arbeidsliv, økonomi og generell livssituasjon) blir sett i sammenheng. Flere av de ansatte beskriver samhandlingsbehovet både i fengselet og i den enkeltes rehabiliteringsprosess, og som oppstår i overgangen fra fengsel til frihet, hvor samhandling mellom kriminalomsorgen og andre velferdstjenester betegnes som viktig for å sikre individuell og tilpasset oppfølging som kan bidra vellykket tilbakeføring til samfunnet (Hansen, 2015). En ansatt ved Nermarka, sier at dette med å få mer kunnskap om læringsarenaer i fengselet er blitt aktualisert med tanke på en mer helhetlig oppfølging.

«Nå er det jo flere ansatte som har tatt kurs ved universitetet i Bergen, som heter Skolen som læringsarena og det er det mange ved skolen som har tatt og noen fra arbeidsdriften har også begynt på dette studiet. For dette studiet gir de mer kompetanse om læringsarenaen. For det å være i en bedrift her inne skal også være en læringsarena i forhold til rehabilitering. Ikke bare en arbeidsplass. Før var det veldig mye fokus på produksjon og salg av varer. Nå har Kriminalomsorgen endret fokus, slik at det nå er fokus være på den menneskelige biten hvor vi skal produsere rehabilitering og der biproduktet er varene de lager». Ansatt Nermarka

Ansatte ved Leira og Verdahl understreker da også at læring og endring er en prosess frem mot løslatelse for hver enkelt i et individuelt helhetlig perspektiv.

Mulighetsrom i et lukket samfunn

Selv om de innsatte stort får tilbud om turer, ekskursionsjoner og etter hvert permisjoner utenfor murene, så er fengselet et lukket samfunn. Likevel ser vi at det foregår mye og det er mange aktiviteter som gjør de innsatte sysselsatt med noe store deler av døgnet. Gartneriarbeid og jobb og som nevnt en mengde andre arbeidsoppgaver og aktiviteter. Alle de ansatte opplever at slike hverdagsaktiviteter er arenaer for samtaler og refleksjoner som kan være veldig viktig i en endringsprosess. Dette er ufor-

melle arenaer som skaper en annen atmosfære enn ved en formell samtale på et kontor. De ansatte påpeker at disse «mulighetsrommene» gir større muligheter for at de innsatte «åpner seg». De ansatte benytter observasjon, det å stille spørsmål og kanskje også utfordre i disse ulike sammenhengene.

«Vi prøver å tenke utover skapet. Jeg tenker fengselet som et land jeg. Det har grenser, det har regjering osv. bortsett fra at borgerne våre ikke har så stor påvirkningskraft i forhold til korless livet skal være men de er nødt til å lære seg hvordan man opptrer i dette landet og hvordan man virker sammen med andre». Ansatte Verdahl

Alle de ansatte gir inntrykk av at endring er mulig for de fleste og at det er viktig å utnytte de mulighetene og arenaene som finnes i fengselets ulike aktiviteter for å skape tillit, ansvar, motivasjon, ansvarliggjøring, refleksjon og samtaler.

«I arbeid og skole så glemmer de at de er i fengsel. Det å komme seg ut av fella er den beste medisinen som finnes. Ved å benytte BRIK og Kompis – verktøyet i flere sammenhenger ville det blitt litt mer samspill og mer dialog for den innsattes beste». Ansatt Nermarka

Ansatte påpeker at viljen er der, men at det mangler tid til å være til stede for de innsatte, økonomiske ressurser, nok ansatte og mer spisskompetanse inn i fengselet.

«Ikke nok penger – mer program! Lite ressurser hele tida. For å satse på rehabiliterings, så må det være ressurser. En fengselsbetjent skal jo jobbe med endring i samarbeid med andre, men å ha tid når du har 20stk å følge opp, så er det mangel på ressurser. Vi må jo ha reflekterende samtaler og sinnemestringskurs som vi vet hjelper. Og det er fortilende for oss --- vi klarte det ikke denne gangen. Vi trenger mer ansatte som er tilpasset den målgruppa vi har i fengsel nå. Psykiatere osv. Fagkompetanse inn i fengsel! Det er jo inne i målsettingene – samspill mellom ulike fagpersoner». Ansatt Nermarka

Drøfting og konklusjon

De innsatte er en heterogen gruppe, med ulike bakgrunn, ulike utfordringer, ulike soningsvilkår osv. Dermed vil de ha ulike forutsetninger og behov når det gjelder sin endrings- og rehabiliteringsprosess.

Innenfor alle hverdagsaktivitetene i de tre fengslene skapes ulik grad av refleksjon rundt betydningen av disse aktivitetene for læring og endring, både hos de innsatte selv og hos de ansatte. Vi har ikke intervjuet innsatte, likevel viser intervjuene at det ligger et enormt potensial for refleksjon og endring i disse ulike hverdagsaktivitetene. Disse ulike hverdagsaktivitetene gir grunnlag for nye erfaringer, mestring, refleksjon og dialog som er et viktig utgangspunkt i transformativ læringsteori (Mezirow, 2000). Her er det flere tendenser i intervju materialet som støtter opp under relevansen av denne teorien i fengselets arbeid. Mulighetene for å reflektere over nye erfaringene relatert til tidligere tankemønstre og adferdsmønstre er absolutt til stede og de ansatte griper disse mulighetene for å tilrettelegge for slike muligheter. Det tilrettelegges for samtaler mellom de innsatte og samtaler og dialog mellom de ansatte og de innsatte. Vektleggingen av det «å lande» og det å opparbeide tillit, trygghet og anerkjennelse er, ifølge transformativ læringsteori en viktig forutsetning for å kunne starte stadiene i den transformativ prosessen. Interesse og drivkraft er en forutsetning for transformativ læring, og noe som kan ligge latent hos de innsatte, eller noe som kan skapes eller forsterkes gjennom tilbakemeldinger, kommunikasjon, støtte, oppmuntring og mestring. Dette ligger som viktige elementer i stillasbyggingsprinsippene til Vygotsky (1978) og Illeris (2012) sine forutsetninger for læring. Videre legger de ansatte opp til et innholds-aspekt som skal være meningsfullt for den innsatte og ulike aktiviteter og situasjoner som utgjør et mulighetsrom for læring. Det sosiale aspektet er søkt dekket gjennom å gjøre ting sammen med andre, dele felles opplevelser og erfaringer og ikke minst reflektere over disse opplevelsene med de involverte og de ansatte.

Gjennom oppgaveorientert problemløsning, får de innsatte oppleve mestring og oppdage nye sider ved seg selv, samtidig som man i ulike

sammenhenger kan prate om dette og hvilke konsekvenser dette har. Kommunikativ læring foregår i alle disse nevnte hverdagskontekstene, men i ulike grad for ulike innsatte. Det legges også, så lang som mulig, opp til å invitere innsatte til hverdagsaktiviteter som ansatte antar vil gi den innsatte best mulig grunnlag for endring. Kommunikasjon rundt middagsbordet, i treningsrommet, i organiserte aktiviteter osv. tillegges stor betydning for den innsattes endringsprosess. I intervjuene ser vi også at mange ansatte legger vekt på å stimulere de innsatte til selvrefleksjon i ulike sammenhenger, når man går turer i marka, i bilen, rundt blomsterbordet i bedriften, underveis i de reflekterende samtaler osv. Disse refleksjoner handler om å introdusere nye måter å se verden på og reflektere over disse sammen med den innsatte i forhold til deres egen måte å se verden på. Dette foregår i stor grad, selv om det tilsynelatende ikke er veldig systematisk. I den delen som omhandler det å se hverdagsaktivitetene og den læring som foregår der i sammenheng med hverandre, trengs det kanskje litt mer systematikk og et mer helhetlig perspektiv.

I lys av transformativt perspektiv handler det om å legge til rett for innsattes perspektivtransformasjon i deres egen personlig utvikling, at de skal bli mer bevisst deres egen tro, verdier, erfaringer, holdninger og ikke minst adferd og handlingsmønstre. Relatert til transformativ teori, kan det legges opp til en systematikk der man bevisstgjøres i forhold til de 10 fasene i transformasjonsprosessen som Mezirow (2000) introduserer, i tillegg å støtte den innsatte i å bli bevisst sine egne styrker og svakheter, oppmuntre dem til å ta ansvar for egen utvikling og endring, støtte den innsatte i å lage realistiske mål, støtte dem m/refleksjoner og motivere dem og legge opp til at de får positive mestringserfaringer.

De ansattes rolle som stillasbygger omfavner, som denne undersøkelsen viser, mange forhold. Flere av de ansatte sier selv at de har mange roller og ser på seg selv som «poteter»: der de er mor/far, samtalepartnere, tilretteleggere, psykologer, pedagoger, ledere osv. Disse ansatte bygger stillas ved å skape et trygt, tillitskapende og inkluderende relasjoner og ved å

bygge opp en felles situasjonsdefinisjon. Ved å tilegne seg god kunnskap innsattes egne målsettinger, muligheter og behov, legges grunnlaget for individuelt tilpasset løp i den innsattes nærmeste utviklingssoner. Og ved å korrigere de innsatte på en bevisst, restriktiv og reflektert måte, gir de ansatte dem mulighet til å utvikle kognitive strategier og bli bevisst egen kunnskap og læring. Å bruke de innsatte som stillasbyggere for hverandre, gir dem også mulighet til å aktivt ta i bruk sin kunnskap og bli mer selvstendige og autonome personer.

Konklusjonen er at det skjer veldig mye bra i disse tre fengslenes hverdagsliv. Hverdagslivets aktiviteter er mulighetsrom for læring og endring som de ansatte forsøker å tilrettelegge for.

Det ligger muligheter for transformativ læring og det å forberede seg på en «ny sosial identitet» på utsiden (jf. Reuss, 1999; Wilson, 1997), Ut ifra

de teoretiske transformativ perspektivene som er valgt for denne studien, savnes et perspektiv der man i større grad ser de ulike kontekstene og de innsatte på en mer helhetlig måte. Selv om de innsatte er veldig bevisst sine roller og grep for å tilrettelegge på best mulig måte, så vil det ut ifra et transformativ læringsperspektiv kunne være nyttig med mer systematisk arbeid rundt dette. Noen ansatte savner også mer pedagogisk kompetanse når det gjelder å kunne utnytte hverdagslivets læringskontekster i fengselet på best mulig måte, slik at potensielle for endring og rehabilitering blir størst mulig hos hver innsatt. Det betyr ikke at alle hverdagslige aktiviteter skal blir formelle og planlagte, men at man blir mer oppmerksom på effektene de kan ha. Dette samsvarer med Warr (2016), som hevdet at det å benytte pedagogisk fundert perspektiv i utvikling av innsattes «soft skills» i tillegg til formell opplæring vil kunne skape et bedre «prison education system».

Referanser

Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. (2011). The Risk-Need Responsivity (RNR) model: Does adding the Good Lives Model contribute to effective crime prevention? *Criminal Justice and Behavior*, 38(7), 735-755.

Aos, S., Miller, M. & E., D. (2006). *Evidence-based adult corrections programs: What works and what does not*. Washington State Institute for Public Policy.

Armstrong, R. & Ludlow, A. (2016). Educational Partnerships Between Universities and Prisons: How Learning Together can be Individually, Socially and Institutionally Transformative. *Prison service journal. Special Edition: The Transformational Potential of Prison Education*, 225 (spring).

Asphaug, T. (2011). *Betydningen av sosiokulturell læring i et rehabiliteringsopplegg: en kvalitativ undersøkelse av hvordan læring skjer i to grupper på rehabilitering*. Masteroppgave i sosiologi, NTNU.

Brockett, R. G. & Hiemstra, R. (1985). Bridging the theory-practice gap in self-directed learning. In: Brookfield, S. (ed.), *Self-directed learning from theory to practice*. Jossey-Bass.

Brookfield, S. D. (2000). Transformative learning as ideology critique. In: Mezirow, J. & Associates, J. M. (eds.), *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Bynner, J. (2009). *Lifelong Learning and Crime: A Life-course perspective, Inquiry into the Future for Lifelong Learning*. NIACE.

- Chene, A. (1983). The concept of autonomy in adult education: a philosophical discussion. *Adult Education Quarterly*, 34(1), 38- 47.
- Clark, J. (2006) Perspectives of enhanced thinking skills in prison. *The British Journal of Forensic Practice*, 8(1), 12-23.
- Costelloe, A. (2003). *Third level education in Irish prisons: Who participates and why?* Unpublished doctoral thesis, The Open University.
- Costelloe, A. (2014). Learning for Liberation, Teaching for Transformation: Can Education in Prison Prepare Prisoners for Active Citizenship? *Irish Journal of Applied Social Studies*, 14 (1), Article 4. doi:10.21427/D7TM7H
- Cranton, P. (2006). *Understanding and promoting transformative learning: a guide for educators of adults*, Jossey-Bass.
- Duguid, S. (2000). Theory and correctional enterprise. In: Wilson, D. & Reuss, A. (ed.), *Prisoner Education: Stories of Change and Transformation*. Waterside Press.
- Eikeland, O.L., Manger, T. & Diseth, Å. (2006). *Innsette i norske fengsel: Utdanning, utdanningssønske og rett til opplæring*. Fylkesmannen i Hordaland (2006). Elliott-Marshall, R., Ramsay, M. & Stewart, D. (2005) Alternative approaches to integrating offenders into the community. In: Harper, G. & Chitty, C. (ed.), *The impact of corrections on reoffending: A review of 'what works'*. RDS Publications.
- Forster, W. (1976). The higher education of prisoners, In: Jones, H.A. (ed.), *Vaughan Papers in Adult Education No. 21*. University of Leicester.
- Fylkesmannen i Hordaland (2008). *Opplæring innenfor kriminalomsorga 2008*.
- Fylkesmannen i Hordaland. (2016). *Opplæring innenfor kriminalomsorgen. Tilstandsrapport 2016*.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communication action: V1 reason and the rationalization of society*. Heinemann.
- Hansen, G. V. (2015). Can collaboration provide integrated services for prisoners in Norway? *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 4(4), 136-149.
- Harper, G. & Chitty, C. (2005). *The impact of corrections on reoffending: a review of 'what works'*. Home Office Research 324 Development and Statistics Directorate. SDI Publications.
- Hughes, E. (2007). *Thinking inside the box: British prisoner-students' experiences of distance learning*. Unpublished doctoral thesis. University of Central England in Birmingham.
- Hughes, E. (2012). *Education in prison: Studying through distance learning*. Ashgate.
- Illeris, K. (2012). *Læring*. Gyldendal Akademisk.
- Illeris, K. (2013). *Transformativ læring & identitet*. Samfundslitteratur.
- Jupp, H. (2010). *Higher education in prison: A transformative experience?* Unpublished Master's thesis. The Open University.
- Langelid, T. & Manager, T. (2005). Frå tukt til opplæring. Fengselspedagogikken før og no. I Langelid, T. & Manager, T. (red.) (2005). *Læring bak murene. Fengselsundervisning i Norge*. (s. 17-43). Fagbokforlaget.
- Manger, T., Eikeland, O.L., Diseth, Å. & Hetland, H. (2006). *Innsette i norske fengsel: Motiv for utdanning*. Fylkesmannen i Hordaland.
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association.
- Lyngsnes, K. & Rismark, M. (2017). *Didaktisk arbeid*. Gyldendal norsk forlag.
- Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, 5 (Spring), 32-42.

- McNeill, F. (2012). Four forms of offender rehabilitation: Towards an integrated perspective. *Legal and Criminological Psychology, 17*(1), 18-36.
- Merriam, S. B., Caffarella, R. S. & Baumgartner, L. (2007). *Learning in adulthood: a comprehensive guide*. Jossey-Bass.
- Mezirow, J. (1991) *Transformative dimensions of adult learning*. Jossey-Bass.
- Mezirow, J. (1997) Transformative learning: Theory to practice. *New Directions for Adult and Continuing Education, (74)*, 5-12.
- Mezirow, J. (2000). *Learning as transformation: critical perspectives on a theory in progress*. Jossey-Bass.
- Reuss, A. (1999). Prison(er) education. *The Howard Journal of Criminal Justice, 38*(2), 113-127.
- Reuss, A. & Wilson, D. (2000). The way forward. In: Wilson, D. & Reuss, A. (ed.), *Prison(er) Education: Stories of Change and Transformation*. Waterside Press.
- Skaalvik, E.M, Finbak, L. & Pettersen, T. (2005). Sysselsetting, eksamen eller livsmestring? Formål med fengselsundervisningen. I Lange, T. & Manger, T. (red.), *Læring bak murene. Fengselsundervisning i Norge*. (s. 94-114). Fagbokforlaget.
- St.meld.nr. 27, 2004- 2005. (2004-2005). *Om opplæringen innenfor kriminalomsorgen: "Enda en vår"*, 27 (2004-2005)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-27-2004-2005-/id407448/sec1>
- Taylor, E. W. (1998). The theory and practice of transformative learning: A critical review. *Information series no. 374. Columbus*. ERIC Clearinghouse on Adult, Career, and Vocational Education.
- Taylor, E. W. (2007). An update of transformative learning theory: A critical review of the empirical research (1999-2005). *International Journal of Lifelong Education, 26*(2), 173-191.
- Thagaard, T. (2009). *Systematikk og innlevelse en innføring i kvalitativ metode*. Fagbokforlaget. 3.utg.
- Tough, A. M. (1975). *The Adult's Learning Projects: A Fresh Approach to Theory and Practice in Adult Learning*. Ontario Institute for Studies in Education.
- Tønseth, C. & Bergsland, R. (2019). Prison education in Norway – The importance for work and life after release. *Cogent Education, 6*: 1628408. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2019.1628408>
- Vennard, J. & Hedderman, C. (1998). Effective Interventions with Offenders. In: Goblatt, P. & Lewis, C. (ed.), *Reducing offending: An Assessment of Research Evidence on Ways of Dealing with Offending Behaviour: Home Office Research Study 187*. HMSO Publications Centre.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
- Warr, J. (2016). Transformative dialogues:(Re) privileging the informal in prison education. *Prison service journal. Special Edition: The Transformational Potential of Prison Education, 225* (spring). Wilson, A. (2007). I go to get away from the cockroaches: Educentricity and the politics of education in prison. *Journal of Correctional Education, 58*(2), 185-203.

5 | Tema for videre forskning

Det er naturlig at tema for videre forskning utledes av den kunnskapen som har kommet frem i forprosjektet. Formålet med forprosjektet var som nevnt i innledningen til rapporten å skaffe kunnskap om "glippsoner" for i neste omgang å kunne utvikle et aksjonsforskningsprosjekt i samarbeid med relevante tjenesteutøvere.

Utfordringer belyst i rapportens delkapitler

Funn fra forprosjektet indikerer muligheter og begrensninger på flere områder. Forprosjektets tre delmål vil fortsatt være sentrale for videre forskning, men forskningsspørsmålene og metodene bør i et eventuelt videre prosjekt kunne dreies mer mot mer aktive utforskende perspektiver. Blant annet gjenstår å utdype, konkretisere og utforske nærmere hva som skjer fra dag til dag på ulike nivåer i de innsattes rehabiliterings- og tilbakeføringsforløp. Nedenfor ser vi på de områdene i rapportens ulike delkapitler som fremstår som mest utfordrende og som derfor burde kunne være gjenstand for videre forskning.

Utfordringer knyttet til rehabiliteringsperspektivet

Rapporten belyser hvor viktig det kan være å ha bevissthet omkring ulike måter å forstå og forvalte rehabiliteringsbegrepet på i forbindelse med straffegjennomføringen. Rehabiliteringsbegrepet er ikke entydig. Det er for eksempel en mulig spenning mellom henholdsvis korrigerende perspektiver og styrkebaserte perspektiver. Skillelinjer kan trekkes også mellom «re-education» og «re-socialization», noe som blant annet gjenspeiles i forholdet mellom pragmatiske tiltaksbaserte kvalifiseringsløp og de mer helhetlige individuelle endringsprosessene som omfatter både selvforståelse, mestringstillit, og tilhørighet tilknytningsevne.

Straff versus rehabilitering representerer et annet spenningsforhold. For ansatte i fengsel å inneha en hybrid rolle i spenningen mellom

straffegjennomføring og rehabilitering byr på utfordringer. I kriminalomsorgens arbeid vil det som en følge av de spenningene som er beskrevet oppstå variasjoner i aktørenes tolkning av hvordan rehabilitering bør og kan ivaretas/omsettes til praksis.

Utfordringer knyttet til de organisatoriske rammene for rehabiliteringsprosesser

Rapporten viser også hvordan organisatoriske rammer og ulike kontekstuelle rammer virker inn på prioriteringer som gjøres i praksis, og på hvilke konsekvenser for rehabiliteringsarbeidet dette kan få.

De tre ulike fengslene som inngår i undersøkelsen vår, gjenspeiler ulike muligheter for å ivareta rehabiliterende aspekter/perspektiver under soning. Både sikkerhetsnivå, fysiske sikkerhetstiltak, og forventninger til aktivitet samt rom for deltakelse i rehabiliterende tiltak varierer mellom fengslene. Utfordringer oppstår også i tilknytning til variasjoner innenfor fangepopulasjonen. Individuelle behov og muligheter vil variere sterkt. Forutsetningene for hva som kan gjøres hvor, og for hvem er dermed ulike.

Sentrale spørsmål som løftes frem i den organisasjonsorienterte delen av rapporten er også rettet mot fengslenes evne til å endre praksis. Fengslene beskrives som veletablerte institusjoner med innarbeidede rutiner og til dels «satte» organisasjonsformer, noe som også er sentralt å tematisere i et aksjonsforskningsprosjekt.

Det organisatoriske samspillet har betydning for rehabilitering av innsatte i fengsel både internt (intraorganisatorisk samarbeid) og eksternt (tverrprofesjonelt arbeid). I denne sammenhengen vil både aktørenes oppfatninger av hvordan rehabiliteringsbegrepet skal forstås og forvaltes virke inn, sammen med organisatoriske forhold som påvirker mulighetene for samordning, koordinering og kontinuitet. I rapporten belyses komplekse overganger og sammenhenger mellom enheter, profesjoner, roller og posisjoner. Tendenser til silotenkning og fragmenterte

ansvarsforhold/oppgaver påvirker rehabiliteringsarbeidet. Det stilles spørsmål både knyttet til hybridmodeller, horisontal og vertikal samordning og informasjonsflyt. Det konkluderes med manglende helhetssyn. Effektivitetskrav rettet mot å utnytte soningsplassene, samt progresjons- og disiplineringssystemer ser dessuten ut til å hemme planmessighet i rehabiliteringsprosesser. Med dette som utgangspunkt kan tema for videre forskning dreie seg om prioriteringer av målsettinger og oppgaver, planmessighet i rehabiliteringsarbeidet, intraorganisatoriske grep, og om å utvikle tverrprofesjonelt og tverretatlig samarbeid.

Planredskaper (individuell plan, fremdriftsplaner og aktivitetplaner) samt kartleggingsredskaper kan fungere som konstruktive bindeledd når i situasjoner der det oppstår motsetninger mellom ulike etater, rammer og arbeidsfelt, og vil derfor være interessante områder for videre forskning.

Læringsaktiviteter og prosesser under soning

Et sentralt tema i et rehabiliteringsforløp er fengslens aktivitetstilbud og læringskontekster, og rapporten belyser funn koblet til læring i fengslets hverdagsliv. Kartleggingen vår av ulike læringskontekster i fengsel viser at disse er sentrale i rehabiliteringsprosesser, og at de gir grunnlag for både formell og uformell kompetanse, i tillegg til at de representerer viktige mestringsarenaer der selvtillit, anerkjennende prosesser, samt kognitive og sosiale ferdigheter utvikles.

Oppfølging, gode samtaler og refleksjon samt medbestemmelse, ansvar og eierskap fremheves som viktige faktorer i rehabiliteringsprosesser. Et spørsmål er imidlertid hvordan potensialet som ligger i disse hverdagssituasjonene utnyttes, og funn fra forprosjektet kan tyde på at dette kan være nyttig å utforske gjennom videre forskning.

Funn fra forprosjektet viser også et behov for individuelt tilpassede rehabiliteringsløp som involverer den innsatte og legger økende vekt på medvirkning i egen rehabiliteringsprosess.

Frihet og medbestemmelse utfordres for eksempel ved at innsatte i praksis ikke har reelle valg når det gjelder å delta på ulike programmene som allerede inngår i straffeplanen. Det pekes også på betydningen av å ta innsattes livshistorie og personlige identitet i betraktning i gjennomføringen av kurs i sinnemestring, ruskurs, og kurs rettet mot atferdsendring gjennom utvikling av kognitive og sosiale ferdigheter. Betydningen av å se den innsatte som subjekt og ikke bare objekt fremheves, noe som også aktualiserer behovet for videre forskning knyttet til innsattes involvering, deltakelse og motivasjon i rehabiliteringsprosesser.

Noen forslag til videre forskning omkring skisserte utfordringer

I forprosjektet har vi diskutert ulike tema og tilhørende problemstillinger med prosjektets samarbeidspartnere underveis i prosessen. Det ønsker vi å fortsette med i et eventuelt nytt prosjekt. Aksjonsforskning er gjerne orientert mot handlingspraksis i feltet og vil innebære praktiske utprøvinger av tiltak som kan gi kunnskap om endring for og i praksis. Innsirkling av nye områder for videre forskning bør derfor skje i nært samarbeid med fengslene og samarbeidsstatene deres. Oppsummeringen nedenfor av hva vi i forskningsgruppa så langt har tenkt om hva det er behov for videre forskning på må derfor ikke oppfattes som ferdige konklusjoner.

Ut fra funnene i forprosjektet vil det være naturlig og nyttig å videre utforske det tverretatlige og tverrprofesjonelle samarbeidet rundt innsattes rehabiliteringsprosesser. Et område innenfor denne tematikken som det kunne være særlig interessant å utforske er mulighetsrommet for konstruktivt samspill mellom innsatte og ansatte på tvers av ulike roller og posisjoner

Det ville også være interessant å se nærmere på forutsetninger for gode rehabiliteringsforløp i ulike soningskontekster. Det kan være behov for å se på ulike tilnærminger til rehabilitering i ulike soningsenheter, og/eller etablere avgrensede forskningsprosjekter knyttet til enkelte soningsenheter. Hvor videre forskningsprosjekter helt konkret etableres vil avhenge av de ulike soningsenhetenes interesser.

Individuelt betingede tema burde også kunne få oppmerksomhet i videre forskning. Med tanke på å kunne styrke kontinuiteten i overgangen fra soning til det sivile liv for den enkelte innsatte kunne det for eksempel være nyttig å se på betydningen av innsattes involvering og medbestemmelse innenfor egen rehabiliteringsplan.

Utforskning av mulighetene for å koble individuelle behov under soning tettere til den enkeltes behov for tilretteleggelse og oppfølging etter løslatelse er også et tema som fremstår som viktig på bakgrunn av forprosjektet.

I alle ledd av et nytt forskningsprosjekt vil det være en klar forutsetning at gjennomføringen skjer i tett samarbeid med ansatte i fengslene og med de eksterne aktørene de samarbeider med, slik vi har gjort i forprosjektet. I tillegg vil det være viktig å bringe inn innsattes erfaringer og perspektiver rundt problemstillinger som har betydning for deres rehabiliteringsprosesser.

Konkretisering av tema for videre forskning

I forprosjektet har fokus vært rettet mot flere deltema. De har enten vært knyttet til rehabiliteringsprosesser (læring og endring) under soning eller til tiltak av ulik art som kan styrke overgangen mellom soning og nyetablering i det sivile samfunn. Problemstillingene vi har tatt for oss innen nevnte deltema har dessuten vært utforsket både på system- og individnivå, i og utenfor kriminalomsorgen. Forprosjektets resultater peker mot at vi trenger et lignende flerfoldig fokus også i et eventuelt videre forskningsprosjekt. Vi foreslår følgende overordnede tema for videre forskning, og presenterer noen mulige problemstillinger innenfor hvert tema:

Kontekstuell betingede tema

(Ulike soningsformer, ulike betingelser og muligheter)

- Hvilke muligheter og begrensninger gir ulike rammer, så som ulikt sikkerhetsnivå, for rehabiliteringsarbeidet?
- Hvordan forstår, fortolker og forvalter ansatte rehabiliteringsbegrepet?

Når det gjelder det siste punktet ser vi for oss at ansattes refleksjoner/dialog/drøftinger rundt grunnleggende antakelser og oppfatninger av rehabiliteringsspørsmål kan gi interessante forskningsdata som i neste omgang kan danne grunnlag for tiltak som styrker det kollegiale samspillet.

Tverrprofesjonelt betingede tema

(Kommunikasjon, posisjoner, faglig fokus, ansvarsfordeling og rolleforståelse)

- Hvordan kan samarbeidet om informasjonen som kommer fram ved bruk av planleggingsverktøy, så som BRIK, bidra til rehabiliteringsarbeidet under og etter soning?
- Hvordan kan involvering og deltakelse fra ulike aktører i fengselet bidra til planlegging og utforming av innsattes læringsløp?
- Hvordan få til kontinuitet og progresjon mellom de ulike aktørenes bidrag når det gjelder innsattes overgang til det sivile liv

Individuelt betingede tema

(Individuelle behov, utfordringer og tilpasningsmuligheter)

- Hvordan opplever innsatte muligheten for involvering og deltakelse i rehabiliteringsprosesser?
- Hva kan styrke innsattes mestringsstrategier og støttemekanismer under soning?

Her utdyper vi punktene ovenfor litt nærmere:

Innsattes involvering og deltakelse i planlegging av rehabiliteringsløp

Bærekraftige rehabiliteringsprosesser antas å være er avhengige av at planleggingen oppleves nyttig og meningsfull av den innsatte og at den skaper kontinuitet i overgangen og har overføringsverdi til livet etter soning. En viktig forutsetning antas også å være at innsatte medvirker når planer for rehabiliteringsløpet utformes. Vi tenker fortrinnsvis på BRIK i denne sammenhengen, men innsatte bør også medvirke i utforming av individuell plan, aktivitetsplaner, fremdriftsplaner osv. Det er mange spørsmål knyttet til medvirkning i planarbeidet som det kan være interessant å stille til innsatte i intervjuer eller finne svar på ved bruk av forskningsmetoder som observasjon eller modellutprøving. I hvilken grad opplever de å medvirke i rehabiliteringsprosessen og hvilken form har medvirkningen? Hvilket grunnlag og hvilke forutsetninger har de for å involvere seg i egen rehabiliteringsprosess? I hvilken grad opplever innsatte at de har valgmuligheter under arbeidet med rehabiliteringsplanene? Hva er bakgrunnen deres for valg av aktiviteter under soning, og hvilken relevans mener de at aktivitetene har for livet etter soning?

Strategier og støttemekanismer/tiltak under soning

Forprosjektet har til dels gitt innblikk i ansattes arbeid med å støtte innsattes rehabiliteringsprosesser gjennom formelle og uformelle samtaler. Det har kommet frem at slike samtaler inngår som en del av den daglige praksisen som mer eller mindre planlagte tiltak.

Det kan gi nyttige data å få mer innblikk hva som er sentralt i slike samtaler. Dataene kan eventuelt også danne grunnlag for utprøving av mer systematisk oppfølgingsstøtte under soning, inklusive arbeid med individuelle drivkraftsmessige mønstre hos den innsatte, bevisstgjøring og myndiggjøring.

Fra før vet en at reflekterende samtaler kan være et tiltak som både øker bevisstgjøring og myndiggjøring. Videreutvikling av reflekterende samtaler kan være et aktuelt tiltak siden

det både kan være en ramme for generering av gode forskningsdata og styrke rehabiliteringsarbeidet under soning.

Forskningsmetoder

Videre forskning kan eventuelt gjennomføres i flere ledd der forskningen starter med å skaffe nærmere kunnskap om etablerte strukturer og fenomener. Denne kunnskapen danner så grunnlag for neste ledd som innebærer utprøvinger på konkrete områder, som dem vi har foreslått ovenfor.

Både aksjonsforskning og følgeforskning kan dermed bli aktuelt. Aksjonsforskningsdelen vi først og fremst kunne rettes mot utforskning eller utvikling av mulige tiltak, mens følgeforskning kan innebære å følge en gruppe innsattes erfaringer med rehabiliteringsprosessen over tid, både under soning og i overgangen til det sivile liv. Aktuelle datainnsamlingsmetoder kan være: Individuelle intervju, kreativ selvrapporing (innsattes selvrapporing underveis i utdanningsløpet gjennom å snakke til kamera, snakke inn på bånd, skrive narrativer), fokusgruppeintervju/refleksjonssekvenser i gruppe.

Konklusjon

Som avsnittene ovenfor viser, er det skapt et grunnlag allerede gjennom forprosjektet for styrking av rehabiliteringsprosessen i de fengselene vi har gjennomført undersøkelsen i.

Bruken av BRIK peker seg ut som et hensiktsmessig verktøy for videre samhandling innad i fengselet, forutsatt at det etableres bedre rutiner med å innhente samtykke til informasjonsutveksling. Styrkingen av de innsattes medvirkning er imidlertid en forutsetning for at slik tiltaksutvikling skal lykkes.

Det er også aktuelt å se på hvordan forberedelsen til løslatelsen kan skje mer systematisk og med blikk for uformelle læringsarenaer.

Dessuten synes det viktig å bygge broen over til det sivile liv allerede fra første dag etter rettskraftig dom.

En antar at sannsynligheten er stor for at et videre arbeid med det som i forprosjektet har blitt fanget opp av forbedringspotensialer vil fortsette gjennom det nettverket som er skapt gjennom arbeidsgruppa, selv om det å utvikle et nytt forskningsprosjekt ville være den beste forutsetningen for å styrke allerede igangsatte endringsprosesser. I et eventuelt nytt forskningsprosjekt vil arbeidsgruppa være helt sentral.